

Lanstyák István

Nyelvhelyesség és nyelvi ideológia¹

Bevezetés

A létező magyar nyelvvelés tevékenységének gerincét a nyelvhelyességi hibáknak bélyegzett, amúgy teljesen „normális” – azaz nyelvi szempontból „jól formált” és az adott nyelvváltozat normáinak is megfelelő, azaz normatív – nyelvi eszközök elleni küzdelem alkotja. A nyelvvelők célja az, hogy a helytelenített szavak, szójelentések, szókapcsolatok, szószervezetek, vonzatok, alaktani elemek, hangtani vagy mondattani szabályok stb. használatát korlátozzák, visszaszorítsák őket bizonyos nyelvváltozatba vagy nyelvváltozatokba (elsősorban a mindennapi beszélt nyelvbe), illetve – eszményi esetben – kiszorítsák magából „a” nyelvből (erre l. Lanstyák 2008: 56–61 és *passim*).

Ahhoz, hogy ezek az álmok valóra váljanak, nélkülözhetetlen, hogy a beszélők leszokjanak a nyelvvelők által kárhóztatott nyelvi formák használatáról. Ez csak úgy lehetséges, ha mentális erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy a nyelvvelők által „szobafogságra” vagy „halálra” ítélt (azaz a „bizalmas-familiáris-vulgáris” nyelvhasználatba utalt vagy pedig magából „a” nyelvből kiszorított) nyelvhelyességi hibákat más, a nyelvvelők által támogatott kifejezési eszközökkel váltsák fel. Nyilvánvaló, hogy a beszélők „csak úgy” nem tudnák magukat rávenni arra, hogy más szavakat, kifejezéseket használjanak, mint amiket megszoktak, ill. amiket helyénvalónak érznek az adott helyzetben. Ahhoz, hogy ezt megtegyék, hinniük kell abban, hogy ennek az önkorlátozásnak értelme van. E hit létrejöttéhez és fenntartásához nélkülözhetetlenek a nyelvi, ezen belül nyelvhelyességi ideológiák.

A nyelvi ideológiák a nyelvvelők fegyvertárának becses, ugyanakkor kevésbé méltányolt darabjai, melyek pótolhatatlan szerepéről mind a nyelvvelés, mind a nyelvtudomány javarészt hallgat. Ez a tény motivált annak megvizsgálására, hogy a nyelvvelés két reprezentatív kiadványában, a *Nyelvvelő* kézikönyvben (NyKk. I–II: 1980–1985) és a *Nyelvvelő* kézisótár második, javított és bővített kiadásában (NymKsz.² 2005) olvasható nyelvhelyességi ítéletek milyen nyelvi ideológiákon alapulnak. E két kiadványról feltehető, hogy jól reprezentálják a létező magyar nyelvvelést: a kézikönyv összefoglalja a második világháború utáni nyelvvelés legfontosabb eredményeit, a kézisótár pedig ezeket tömörebb formában népszerűsíti a nyelvvelő javakat fogyasztó magyar lakosság körében. Mivel a kézisótár második kiadása 2005-ben jelent meg, azt mondhatjuk, hogy e kötet a nyelvvelés-tudomány mai állásának megfelelően találja az elméleti ismereteket és tárgyalja a nyelvhelyességi kérdéseket. A kézisótár ráadásul bestsellernek számít: a 2. kiadás bevezetője szerint az első kiadás „egyöntetű szakmai sikert aratott” (NymKsz.² 2005: 6), második kiadása pedig 2005 májusa és 2009 augusztusa közt 29 ízben szerepelt a Tinta Könyvkiadó havi sikerlistáján, ami a nem nyelvész beszélők körében meglévő hatalmas népszerűségére enged következtetni.

A két kiadványban található nyelvi ideológiákat a szokásos módszerrel, szövegek tartalmi elemzésével tártam fel. Témából következően főként az elméleti igényű szócikkeket, valamint azokat a tárgyi és nyelvi szócikkeket, szócikkreszleteket tekintettem át, amelyekben nyelvhelyességi ítéletek találhatók (ilyen alighanem a szócikkek többsége, bár a pusztán tájékoztató célzatú szócikkek, szócikkreszletek mennyisége sem elhanyagolható). Mivel az elméleti igényű fejezetek tekintetében a két munka jelentősen különbözik egymástól, ezeket mind a kettőben külön-külön kerestem ki, majd több mint harminc elméleti jellegű² kérdéstről készí-

tettem kivonatot; ezek jelentős részét mindkét kézikönyv tárgyalja, csak eltérő részletességgel, más-más helyen, más-más címszó(k) alatt. Ezenkívül a kézikönyv bevezetőjének két fejezetét (5. Kézikönyvünk elvi alapjai; 6. A nyelvi minősítés szempontjai) is kivonatoltam. A konkrét nyelvhelyességi kérdéseket tartalmazó tárgyi vagy nyelvi szócikkekhez a kéziszótárt használtam kiindulásul: azokat a szócikkeket, amelyeket a témám szempontjából hasznosnak tartottam, kivonatoltam, majd hozzáolvastam a kézikönyv megfelelő szócikkét (ha volt ilyen; a legtöbb esetben volt). A két mű közt sok esetben voltak olyan különbségek is, amelyek nem magyarázhatók pusztán az eltérő terjedelmi követelményekkel, ezért nagyon hasznosnak bizonyult mind a két kiadványt felhasználni. Összesen több mint százötven nyelvhelyességi kérdéstről készítettem kivonatot; az érintett szócikkek egy része csak egy-egy szóval foglalkozik, de vannak szép számmal átfogóbb jellegűek is. Egy-egy szócikkben tipikus esetben nemcsak egy, hanem két, három, sőt nem kevés esetben ennél is több ideológiára találtam utalást. Minden utalást kóddal láttam el. Amikor alább az „adatbázisom”-ról fogok beszélni, az így létrejött, kódokkal ellátott szövegrészleteket kell rajta érteni.

Dolgozatomban először tisztázom a címben is szereplő két alapfogalmat, a „nyelvhelyesség”-et és a „nyelvi ideológiát”, majd pedig, miután röviden áttekintettem a nyelvi ideológiák három fő típusát, rendszerezem és néhány példával szemléltetem a két forrásmunkában talált nyelvhelyességi ideológiákat (a nyelvi ideológiák három típusának egyikét); írásom végén kitérek a nyelvhelyességi ítéletek kontextusfüggőségére, ill. a nyelvhelyességi szabályok és az érintett nyelvi formák stílusértékének kapcsolatára. A függelékben közölt fogalomtár a dolgozatban említett nyelvi ideológiák rövid meghatározását tartalmazza.

Fogalommagyarázat

Nyelvhelyesség

A létező magyar nyelvművelés nyelv helyesség-fogalma azon a felfogáson alapul, hogy „a” nyelvben, ill. annak különféle változataiban léteznek olyan nyelvi formák (szavak, szókapcsolatok, nyelvtani szerkezetek, szórendi megoldások, nyelvtani és hangtani szabályok, hangszínárnyalatok stb.), amelyek eredendően, a használat kontextusától függetlenül jobbak vagy rosszabbak másoknál. E felfogás téves volta a mai nyelvtudományban nem vitatható; nyilvánvaló, hogy ugyanannak a nyelvi elemnek a „hasznossága” vagy „helyessége” különféle kontextusokban nagyon eltérő lehet, hiszen a nyelvnek több funkciója is van, és más-más helyzetben más-más funkciók kerülnek előtérbe (vö. Dahlstedt 1976: 20; Domonkosi 2007a: 42; a helyesség laikusi felfogására l. Domonkosi 2007b: 143–149).³ A nyelv helyesség (tév)eszmeje a nyelvi platonizmus ideológiáján alapul.

A nyelv helyességi ítéletek leggyakrabban az alternatív kifejezési lehetőségekre – társasnyelvészeti fogalommal élve: egy-egy nyelvi változó változataira – vonatkoznak; a nyelvművelők az egyes változatokat értékelik, helyesnek vagy helytelennek minősítik. A magyar nyelvművelésben azonban egyáltalán nem példátlan az sem, hogy olyan formákat is helytelennek bélyegeznek, melyeknek nincs teljes szinonimájuk (pl. számos idegen szót, melyek helyett más denotatív jelentésű és/vagy stílusértékű szavak vagy egyenesen körülírások használatát javasolják; az egyik ilyenre, a *platnira* l. Lanstyák 2009c). Ez az értékelő tevékenység – amely a létező magyar nyelvművelés lényege – minden tudományos alapot nélkülöz, attól függetlenül, hogy szinonim vagy alternatíva nélkül álló kifejezésekre vonatkozik-e.

A félreértések elkerülése végett az előzőekhez hozzá kell fűzni, hogy *nem* tudománytalan az, ha a használat körülményeitől függetlenül megállapítjuk egy-egy már létező nyelvi

formának jellemző vagy lehetséges stílusértékét, használati gyakoriságát vagy a vele kapcsolatos beszélői értékítéleteket stb. S az sem tudománytalan persze, ha konkrét beszédhelyzetekben, ill. konkrét szövegekben értékeliük, jónak vagy rossznak minősítjük a szóhasználatot vagy az adott szöveg bármely más nyelvi jellegzetességét.⁴ A korpuszalakítás során a szakemberek által létrehozott, vadonatúj nyelvi elemek, ill. a más nyelvváltozatokból átvett, és szélesebb körű használatra javasolt nyelvi elemek is csak annak mérlegelésével értékelhetőek, hogy ezek leendő használata konkrét funkciókban, konkrét tipikus kontextusokra nézve milyen előnyökkel, ill. hátrányokkal járhat.

Szintén meg kell említeni, hogy a mai nyelvművelés ódzkodik a határozott fekete–fehér, azaz helyes–helytelen döntésektől, ezek helyett legtöbbször különféle „árnyaló” – valójában „elmaszatóló” – minősítéseket használ (l. Tolcsvai Nagy 1991, Domonkosi 2007a, Szabó 2008). Ezért a „helyes” műszóba itt és írásomban mindenütt bele kell érteni más általános pozitív minősítéseket is, pl. „jó”, „szép”, „stílusos”, „megfelelő”; hasonlóképpen beletartoznak a „helytelen”-be az olyan általános negatív minősítések, mint pl. a „rossz”, „csúnya”, „nem megfelelő”, „pongyola” stb. A „helyes” szóba továbbá bele kell érteni a „helyesebb”, a „helytelen”-be pedig a „kevésbé helyes” kifejezéseket is, melyekkel a nyelvművelők azt jelzik, hogy a szóban forgó két vagy több nyelvi forma közül egyiket sem utasítják el teljesen, ám határozott értékkülönbséget állapítanak meg közöttük, sok esetben a nyelvhasználat kontextusától függetlenül.

Visszaulva a fentebb említett „a” nyelvre, ugyancsak a félreértések elkerülése végett érdemes röviden kitérni arra is, hogy általában vett nyelv, „a” nyelv természetesen nem létezik, hiszen a beszélők mindig valamilyen konkrét nyelvváltozatban – dialektusban, regiszterben – beszélnek, még pontosabban ezek elemeit kisebb-nagyobb mértékben vegyítő közvelegben (erre l. Lanstyák 1998 13–16; vö. még Trudgill 1997:12–13); csak a homogenista és a standardista nyelvi ideológia láttatja a nyelvet egységesnek, mivel ezekben „a” nyelv a standard nyelvváltozattal azonosítódik. Jómagam természetesen ezt a szemléletet nem vallom magaménak, amikor tehát „a” nyelvben meglévő nyelvi formákról beszélek, csupán arra utalok, hogy az adott formák a magyar nyelvnek nagyon sok – vagy akár az összes – változatában előfordulnak.

A nyelvhelyességgel mint a létező magyar nyelvműveléshez kapcsolódó nyelvi platonista, homogenista és standardista fogalommal a tudományosan is értelmezhető nyelvi helyénvalóság áll szemben. A nyelvi helyénvalóság konkrét nyelvváltozatokhoz, ill. konkrét diskurzusokhoz kapcsolódó fogalom, amely arra vonatkozik, mennyire felel meg egy *hic et nunc* elhangzó diskurzus az adott helyzetben érvényesülő közösségi nyelvi normának, ill. a beszédpartnerek elvárásainak, ami empirikus módszerekkel vizsgálható (bár az ilyen vizsgálat korántsem egyszerű és problémamentes).

Nyelvi ideológia

A „nyelvi ideológia” értelmezése a szakirodalomban kettős. A szűkebb értelmezés szerint a nyelvi ideológiák olyan gondolatok, gondolatrendszerek, amelyek a nyelvi rendszerrel, a nyelvműködéssel, a nyelvhasználattal, a nyelvi közösségek helyzetével, a nyelvek egymáshoz való viszonyával stb. kapcsolatos tények magyarázatára és igazolására szolgálnak. A másik, tágabb felfogás értelmében nyelvi ideológiának tekinthető bármilyen nyelvi vonatkozású vélekedés, attól függetlenül, van-e magyarázó vagy igazoló szerepe; sőt e felfogás szerint nyelvi ideológiának minősülnek a beszélők által meg nem fogalmazott, sőt nem is tudatosult nyelvi vonatkozású vélekedések is, melyek meglétére a beszélők szokványos nyelvi viselkedéséből – azaz *nem* metanyelvi viselkedéséből – lehet következtetni. (L. Woolard–Schieffelin 1994: 58)

és *passim*; Kroskriy 2000a: 5–6 és *passim*; Gal 2006a: 163, 2006b: 178; Laihonen 2009a: 25–27; magyarul Laihonen 2004: 87, 2006: 49, 2009b: 48–49, 2009c: 323–324; Maitz 2006: 309–310; Lanstyák 2009a.)

Jómagam a megvizsgált empirikus anyag ismeretében úgy látom, hogy a nyelvi ideológiák kétféle felfogásában valójában a nyelvi vélekedések két típusa tükröződik. A szűkebb értelemben vett nyelvi ideológiák, melyeket *explicit* nyelvi ideológiáknak is szoktak nevezni, az „igazi” ideológiák: olyan, terjesztőik által minden esetben tudatosított és megfogalmazott, sokszor intézmények, sőt államhatalmi szervek által támogatott gondolatrendszer, melyek konkrét nyelvi (nyelvalakítási) vagy nyelven kívüli célok szolgálatában állnak. Az így felfogott nyelvi ideológiák megalkotói, terjesztői, hitvalló hívei közt nyelvtudományi végzettségű személyek – nyelvészek és/vagy nyelvvelő – is vannak.

A nyelvi ideológiák tágabb felfogásába egyaránt beletartoznak a szűkebb értelemben vett nyelvi ideológiák és azok a nem feltétlenül tudatosult, megfogalmazott vagy kifejtett nyelvi vélekedések, amelyeket a laikus beszélői tömegek is igaznak gondolnak, s amelyeket *implicit* nyelvi ideológiáknak is neveznek, ill. egy másfajta fogalmi keretben használt fogalommal élve többé-kevésbé a nyelvi mítoszokkal azonosíthatók (ez utóbbiakra l. Lanstyák 2007a, 2007b). A szűkebb értelemben vett ideológiák egy része feltehetőleg az adott beszélőközösségben meglévő különféle nyelvi vélekedéseken alapul, azok tudatosulásával és kifejtésével jön létre, más részüknél meg esetleg épp ellenkező a helyzet: a nyelvészek és más, nyelvi kérdésekkel is foglalkozó szakemberek által vallott ideológiák elterjednek a laikus beszélők közt is, ami azzal járhat, hogy leegyszerűsödnek, elveszítik éles kontúrjaikat, kifejtettségük mértéke csökken, vagy akár tudatosulatlanul is befolyásolják a laikus beszélők nyelvi viselkedését.

Világítsuk meg a kétfajta „ideológia” közti különbséget egy példával! A defektivizmus mint nem feltétlenül tudatosult laikus vélekedés arról „szól”, hogy „a” nyelvben, ill. az egyes nyelvváltozatokban léteznek romlott, sőt „a nyelvre” nézve káros nyelvi formák; a defektivizmus mint nyelvi ideológia arra szolgál, hogy a beszélőkkel elhitesse, ill. természetessé, magától értődővé tegye számukra azt a gondolatot, hogy az általuk használt nyelvi formák közt vannak olyanok is, amelyek károkat okoznak „a nyelvnek”. Az ilyenek megérdemlik, hogy „halálra legyenek ítélve”, s ki legyenek szorítva „a” nyelvből, vagy ha ez nem megy, legalább „a” nyelv „előkelőbb” változataiból, mindenekelőtt a standardból. Erre az ideológiára azért van szükség, hogy az emberek hajlandóak legyenek változtatni beszéd-szokásaikon annak érdekében, hogy a nyelvvelő által „a romlás (gyom)virágainak” tekintett formák kiszoruljanak a nyelvből vagy annak valamely változatából.

Az általam a fenti módon összegyűjtött szövegekben található minden, a szó szűkebb értelmében vett nyelvi ideológia mögött áll egy tudatosulatlan vagy kevésbé tudatosult, kifejtetlen vélekedés (amely vagy az adott nyelvi ideológiából jött létre, vagy maga szolgált az adott nyelvi ideológia alapjául). Nem állítható persze, hogy ez feltétlenül így van más, az adatbázisban nem szereplő ideológiák esetében is; nem zárható ki, hogy léteznek olyan, a szó szűkebb értelmében vett nyelvi ideológiák, ún. szakértői nyelvi ideológiák⁵, amelyek a széles laikus beszélői körökben ismeretlenek. Másrészt nyilvánvaló, hogy nem minden tudatosulatlan vagy kevésbé tudatosult, kifejtetlen vélekedésnek van a szó szűkebb értelmében vett ideológiai megfelelője. Azt is mondhatjuk, hogy nem minden nyelvi vélekedés áll valamilyen nyelvalakítási, társadalmi vagy politikai célok szolgálatában; azok, amelyek nem állnak, nem válnak a szó szűkebb értelmében vett nyelvi ideológiává.

Munkámban a „nyelvi ideológia” kifejezést a szűkebbik értelemben használom ugyan, a nyelvi ideológiákat az egyszerűség kedvéért mégis azon vélekedés segítségével határozom meg, amelyen alapulnak. Visszatérve a fentebb említett példához: a defektivizmust az egyszerűség kedvéért olyan meggyőződésként határozom meg, mely szerint a nyelvben, ill. a nyelv egyes változataiban létezhetnek romlott, sőt káros nyelvi formák, olyanok, amelyek a haszná-

lat kontextusától függetlenül helytelennek minősülnek. Ha valóban mint a szó szűkebb értelmében vett ideológiát akarnánk a defektivizmust meghatározni, akkor az előbbi meghatározáshoz hozzá kellene fűzni: e meggyőződés tudatos terjesztése azt a célt szolgálja, hogy a laikus beszélők negatívan viszonyuljanak a nyelvművelők által helytelennek bélyegzett nyelvi formákhoz, s elkezdjék ezeket kerülni, hogy majd ennek hosszú távú következményeként e formák lassan visszaszoruljanak, sőt „szerencsés esetben” idővel el is tűnjenek a nyelvből vagy legalább a standardból. Mivel a nyelvhelyességi ideológiák mind ugyanezt a célt szolgálják, nem volna célszerű ugyanezt minden ilyen ideológia meghatározásában feltüntetni; az egyszerűség kedvéért tehát nem a szűkebben vett ideológiát, hanem az alapjául szolgáló vélekedést határozom meg, s hasonlóképpen a többi ideológiánál is eltekintek a cél megfogalmazásától.

A nyelvi ideológiák típusai

Az adatbázisomban található nyelvi ideológiák alapvetően háromfélék. Vannak köztük általános jellegűek; ezek jellegadó sajátossága, hogy nagyon szorosan kapcsolódnak a nekik megfelelő társadalmi és politikai ideológiákhoz⁶, emellett sok esetben a nyelvhelyességi ítéletek elvi alapjául is szolgálnak, legtöbbször anélkül, hogy a nyelvhelyességi döntések indoklásában explicit utalás történe rájuk. Ezeket az ideológiákat általános nyelvi ideológiáknak nevezhetjük. Ilyen pl. a nyelvi nacionalizmus és annak szélsőséges válfaja, a nyelvi fetiszizmus, a nyelvi homogenizmus, a nyelvi standardizmus, a nyelvi vernakularizmus, a nyelvi pluralizmus, a nyelvi regionalizmus. Vannak köztük ideológiaként alkalmazott filozófiák is: a nyelvi platonizmus és a nyelvi racionalizmus. Az általános nyelvi ideológiák többségét három korábbi közleményemben mutattam be (Lanstyák 2009a, 2009b: 77–90, 2010a).

Vannak továbbá olyan nyelvi ideológiák, amelyek szintén számos nyelvhelyességi ítélet alapjául szolgálnak, akár csak az általános nyelvi ideológiák, de nem olyan általános jellegűek, mint amazok, és valószínűleg nincs is megfelelőjük a társadalmi ideológiák körében. Ezeket nyelvműködési ideológiáknak lehet nevezni, mivel a nyelvműködés különféle aspektusaival kapcsolatosak, pl. a nyelvi változások jellegével, a nyelv funkcióival, a nyelvi diskurzusok értékelésével, a nyelv és a nyelven kívüli világ (pl. erkölcs, hazafiság, kognitív működés) kapcsolatával stb. Ilyen pl. a nyelvi defektivizmus, a nyelvi utópizmus, a nyelvi kompetencionizmus, a nyelvi moralizmus, a nyelvi patriotizmus, a nyelvi perfekcionizmus. Ezek egy része inkább implicit módon jelenik meg a nyelvhelyességi magyarázatokban, más részük explicit módon is.

A legnagyobb számban olyan nyelvi ideológiák találhatók adatbázisunkban – több mint húsz van belőlük –, amelyek kifejezetten a konkrét nyelvhelyességi döntések indoklására szolgálnak, s amelyek a nyelvi rendszer és a nyelvi elemek különféle tulajdonságaival kapcsolatosak, bár egy részük összefügg az általános nyelvi ideológiákkal, ennek révén pedig a társadalmi és politikai ideológiákkal is. Ezeket az ideológiákat nyelvhelyességi ideológiáknak neveztük el. Ilyen pl. a nyelvi effektivizmus, nyelvi egzaktizmus, a nyelvi szisztemizmus, a nyelvi esztétizmus, a nyelvi elitizmus, a nyelvi konzervativizmus. A nyelvhelyességi ideológiák a nyelvhelyességi döntések magyarázatában rendszerint explicit módon jelennek meg. Dolgozatom további részében – témájából adódóan – ezekkel az ideológiákkal foglalkozom.

Nyelvhelyességi ideológiák

Amint az előzőekből kiderült, a nyelvhelyességi ideológiák olyan ideológiák, amelyek jellemző módon a nyelvhelyességi döntések indoklásaként fordulnak elő szövegszerűen a vizsgált kiadványok különféle nyelvhelyességi jelenségekről, ill. konkrét nyelvi formákról szóló nyelvi és tárgyi szócikkeiben, továbbá mint a nyelvhelyesség kritériumai az elméleti igényű szócikkekben; bizonyos esetekben nem jelennek meg szövegszerűen, csak következtetni lehet rájuk, főként a nyelvhelyességi döntések indoklásának hiányából. A nyelvhelyességi ideológiák néhány nagyobb csoportba sorolhatók. A csoportok közt átfedések is vannak, pontosabban: vannak ideológiák, amelyek több csoportba is beletartoznak.

4.1. A nyelvi eszközök gazdaságos használatával, hatékonyságával kapcsolatos nyelvhelyességi ideológiák. Ezek az általános ideológiák közül elsősorban a racionalizmussal és részben talán a platonizmussal függnek össze, a nyelvműködési ideológiák közül pedig a kommunikacionalizmushoz kapcsolódnak. Ilyen az effektívizmus, a szimplicizmus, a szintetizmus és a graficizmus.

4.2. A nyelvi eszközök pontosságával és érthetőségével kapcsolatos ideológiák. Ezek az általános ideológiák közül összefüggnek a homogenizmussal s részben talán a platonizmussal is, továbbá a nyelvműködési ideológiák közül szorosán kapcsolódnak a kommunikacionalizmushoz és a perfekcionizmushoz. Ilyen az egzaktizmus, az izomorfizmus, a logicizmus és a necesszizmus.

4.3. A nyelvi eszközök rendszerszerűségével kapcsolatos ideológiák. Ezek a legszorosabban a platonizmushoz és a racionalizmushoz kapcsolódnak, e két filozófiai eredetű általános nyelvi ideológiához, de közülük van a homogenizmushoz is. Ilyen mindenekelőtt a szisztemizmus, részben pedig az izomorfizmus, a naturizmus, a necesszizmus, a purizmus, az idiomizmus és a logicizmus is.

4.4. A nyelvi eszközök attraktivitásával kapcsolatos ideológiák. Ezek a nyelvműködési ideológiák közül leginkább a perfekcionizmushoz kapcsolódnak. Ilyen az esztétizmus, az expresszivizmus és a naturizmus, részben az idiomizmus és a standardizmus, s talán a purizmus és a szimplicizmus is.

4.5. A nyelvi eszközök társas beágyazódásával és használatával kapcsolatos ideológiák. Ezek összefüggnek a homogenizmus, a nacionalizmus, az internacionalizmus és a vernakularizmus általános nyelvi ideológiájával. Ilyenek a belletrizmus, az elitizmus, a moralizmus, a standardizmus⁷ és az uzualizmus, továbbá részben a konzervativizmus, s bizonyos vonatkozásban az idiomizmus és a purizmus is.

4.6. A nyelvi eszközök történetiségével, ill. „tősgyökerességgel”, ezáltal pedig a beszélők etnicitásával kapcsolatos ideológiák. Ezek összefüggnek az általános ideológiák közül a nacionalizmussal és a vernakularizmussal, ellentétben állnak viszont a liberalizmussal. Ide tartozik a konzervativizmus, az etimologizmus, az idiomizmus és a purizmus, de részben a naturizmus, sőt valamelyest talán még a szisztemizmus és a standardizmus, ill. a belletrizmus is.

Ezek közül az ideológiák közül hárommal – a konzervativizmussal, a standardizmussal és a purizmussal – már a fentebb hivatkozott két publikált közleményemben is foglalkoztam (Lanstyák 2009a, 2009b), de ott nem mint nyelvhelyességi ideológiákkal, hanem a többi nyelvi ideológiával együtt, anélkül hogy megkülönböztettem volna a két csoportot egymástól. A többi nyelvhelyességi ideológiáról bővebben, ill. átfogóan egyelőre csak egy, kéziratban hozzáférhető munkámban lehet olvasni (Lanstyák 2010d; l. még Sinkovics 2009); kevésbé átfó-

góan és részletezően az itt bemutatott ideológiák egy része néhány más közleményben is megjelenik (Lanstyák 2009c, 2010b, 2010c, 2010d).

Ebben az írásomban a terjedelmi korlátok miatt nincs rá mód, hogy a nyelvhelyességi ideológiákat egyenként bemutassam és példákkal illusztráljam; ehelyett három olyan példát ragadok ki adatbázisomból, melyben a nyelvhelyességi ítéletek indoklásaként több nyelvhelyességi ideológia is előfordul. Az egyes ideológiák rövid meghatározása megtalálható dolgozatom függelékében.

1. Első példánk a *tükörtojás*, amelyről a kézikönyv a következőket állapítja meg: „Bár ez az ételnevünk a német *Spiegelei* kifejezés tükörfordításaként keletkezett, nem helytelenítjük, hiszen már teljesen meghonosodott, s nincs ellentétben nyelvünk szemléletével.” (NyKk. II: 1123). A szerzők megközelítése egyértelműen purista, annak ellenére, hogy éppenséggel azt írják, a szót nem helytelenítik; erre egyértelműen utal a *bár* kötőszó. Világos ugyanis, hogy az alapmagatartás az idegen eredet miatti helytelenítés, azaz a nyelvi purizmus, csak ebben az esetben ezt felülírja a szó teljes meghonosodottsága, ami nyelvi uzualizmus, ill. az a tény, hogy a szerzők szerint a *tükörtojás* nem ellentétes a magyar nyelvszemlélettel, ami nyelvi idiomizmus. Szemben a kézikönyvvel a kéziszótár nem utal közvetlenül a magyar nyelvszemléletre, hanem a meghonosodottságon kívül megjegyzi, hogy a *tükörtojás* „hibátlan” (NymKsz.² 2005: 577), ami nyilván szintén arra utal, hogy a szót nem tartják ellentétesnek a magyar nyelvszemlélettel, ill. úgy gondolják, hogy megfelel a magyar nyelv szóalkotási szabályainak, azaz a nyelvi idiomizmus mellett talán a nyelvi szisztemizmus is tetten érhető a megfogalmazásban.

A kézikönyv szerzőinek purizmusát jól mutatja a szócikk utolsó mondata is, amely így hangzik: „De kár volna elfeledkezni arról, hogy a népnyelvben mindmáig él a szóban forgó étel megnevezésére az *ökörszem* szó is.” (i. h.). Mivel általában a szerzők nem hozakodnak elő nyelvjárási példákkal, sőt a kifejezetten tájnyelvi formák használatát a legtöbb esetben a köznyelvben nem ajánlják, az ilyen „kivételezés” aligha magyarázható mással, mint rejtett purizmussal: hátha az olvasóknak megtetszik a nyilván idegen hatástól mentesnek vélt *ökörszem*, és elterjesztik a *tükörtojás* helyett. Csak ki ne derüljön közben, hogy az *ökörszem* meg egy másik nyelvből való tükörfordítás, l. pl. cseh és szl. *volské oko* ‘tükörtojás’, szó szerint ‘ökörszem’; rom. *ochi de bou* ‘ua’; ol. (*uovo all’*) *occhio di bue* ‘ua’ (vö. még szrb. és hrv. *jaje na oko* ‘ua’, szó szerint ‘tojások szemén/szemre’, azaz szem alakú tojás; szln. *jajce na oko* ‘ua’; bolg. *яйца на очи* ‘ua’).

2. A kézikönyv a *le* igekötő használatának több esetét is helyteleníti. Egyes esetekben, amikor a *le* perfektíváló szerepű, és a cselekvés befejezettségét hangsúlyozza, a szerzők fölöslegesnek bélyegzik az igekötőt, s azt állítják, hogy „semmi többletet sem ad hozzá az ige jelentéséhez”, pl. az ilyen szavakban: *lejelentkezik*, *leközl*, *lerendez*, *lepontosít*, *leszabályoz* stb.; ezek helyett a szerzők szerint elegendő: *jelentkezik*, *közl*, *rendez*, *pontosít*, *szabályoz* stb. (NymKsz.² 2005: 336). Az az állítás, hogy az igekötős változat ugyanazt jelenti, mint az igekötő nélküli, és az a sugalmazás, hogy a két alak jelentésazonosságából az következik, hogy egyikük helytelen, igazságtartalmától függetlenül⁸ jellemző példája a necesszizmusnak.

Külön tárgyalja a kézikönyv a *le* használatának azokat az eseteit, amikor az igekötő idegen eredetű igéhez járul, melyben már „eleve benne van a *le* igekötő kifejezte tartalom”, pl. *ledegradál*, *leredukál* stb., melyek helyett „tehát” jobb a *degradál*, *redukál* stb., ill. magyar megfelelőik (i. h.). Eltekintve attól, hogy a szerzők összekeverik a magyar nyelvet a lalinnal (a *le* igekötő jelentéstartalma ugyanis legfeljebb a latin szóban van benne, nem a magyarban; ha a magyarban is benne volna, a beszélők nem éreznék szükségét az igekötővel való ellátásnak), a *redukál* legalábbis kétértelmű, hiszen az olyan mondatban, mint pl. *állandóan csak redukálják a kenyéradagot*, egyértelműen folyamatos jelentésű, s így az izomorfi-

izmus jegyében azt váránk, hogy nyelvművelők épp a *leredukál* alakot fogják támogatni (annak érdekében, hogy a sajátos funkcióhoz sajátos morfológiai elem társuljon).

A *leredukál*-féle formák elutasításában többféle ideológia működését fedezhetjük fel. Az egyik a nyelvi etimologizmus, melynek értelmében a *redukál* szó eredetibb jelentése, a feltételezett befejezett aspektusa helyesebb, mint az újabb jelentése, amely miatt igekötővel kell ellátni az igét, hogy befejezett aspektusú legyen. A másik az általános nyelvi ideológiák közül a nyelvi platonizmus, amely a *redukál* jelentését eleve adottnak láttatja, függetlenül a használatától. Külön érdekessége a példának, hogy ez az „eleve adottság” egy másik nyelvben gyökerezik, vagyis tulajdonképpen nyelvközi platonizmussal van dolgunk, melynek értelmében a magyarban is az a helyes, ami egy másik nyelvben, a latinban az.⁹ Végül a *leredukál* alak elutasításában rejtve a logicizmus ideológiájának hatása is fölfedezhető: a szerzők nyilván logikátlannak tartják, hogy ugyanaz a funkció kétszer legyen kifejezve ugyanabban a szóalakban, magában a szótőben és az igekötőben is, pedig erre a jelenségre a világ nyelveiben számtalan példát találunk.

A kéziszótár szerzői akkor is helytelenítik a *le* igekötős igét, amikor „[m]ás igekötőt szorít ki a használatból”, pl. a *leizzad* helyett a *megizzad* igét kellene használnunk, a *leterhel* helyett a *megterhel*-t stb. (i. h.). Attól függetlenül, azonos-e a *le* igekötős alakulat jelentése a hagyományossal,¹⁰ a helytelenítés nyilvánvalóan a nyelvi konzervativista ideológián alapul, azon a meggyőződésen, hogy a hagyományos forma jobb, mint az új. Mert még ha kizorítaná is az új alakulat a régit, ez csak akkor probléma, ha az újról azt gondoljuk, hogy rosszabb a réginél.

3. Amint az előző példákban is láttuk és ahogy már korábban is említettük, a szövegyszerű előfordulásokon túl számos esetben a nyelvhelyességi ideológiák működése érhető tetten az indoklás hiányában is, sőt az indoklás hiánya arra utal, hogy az adott nyelvhelyességi ítéletet befolyásoló nyelvi ideológia annyira „magától értődő”, hogy a nyelvművelői verdikt nem is szorul magyarázatra; ezekben az esetekben a háttérben működő nyelvi ideológiára csak következtetni lehet.

Például az ún. nákolást a kéziszótár két mondattal intézi el: „Az alanyi ragozás jelen idő egyes szám 1. személyben nincs illeszkedés: (én) *fáznék, bocsátanék, húznék*. A *-nák* toldalékos (én) *fáznák* stb. igen durva hiba!” (NymKsz.² 2005: 179). A szerzők az első mondatukban a magyar nyelvterület jelentős részén nyelvjárási szinten élő, továbbá a főleg a kevésbé iskolázott beszélők nyelvében szerte a nyelvterületen használt illeszkedett formákat – szó szerint értelmezve a megállapítást – nemlétezőknek tekintik. Ha csakugyan nem léteznének, vagyis valóban nem volna illeszkedés ebben az igealakban, akkor ilyen nyelvhelyességi ítéletre („igen durva hiba”) se volna szükség, így maga a szócikk is fölösleges volna (ahogy soha nem mondták a nyelvművelők, hogy „igen durva hiba” volna azt mondani, hogy *én fáztem, bocsátottem, húztem*). A nyelvi tények (a kifogásolt formák nagy elterjedtsége) és a kézikönyv állítása közti ilyen feltűnő ellentmondás a standardista és a platonista ideológia erejére utal: mivel a standardban, ill. „a nagykönyvben” nincs illeszkedés, mi sem természetesebb, mint hogy az illeszkedett alakok használata (bárhon, bármikor) hiba.

A kézikönyv megfogalmazásában ez az ideológiai meghatározottság még egyértelműbb: „A jelen idő alanyi ragozásának egyes számú 1. személyében a mély hangú igék is magas hangú toldalékot (*-nék*) kapnak, vagyis nincs illeszkedés az ilyen alakokban: *adnék, tudnék, várnék* stb. Helytelen, pongyola tehát az illeszkedett toldalék használata: (én) *adnák, tudnák, várnák* stb.” (NyKk. I: 626) A második mondat *tehát* kötőszava a legárukkodóbb e tekintetben. Az, hogy egy általános szabály közléséből, mely ráadásul nincs is a standard nyelvváltozathoz kötve, s így feltűnő ellentmondásban áll a nyelvi tényekkel, ennyire egyértelműen következzen a széleskörűen elterjedt illeszkedett alakok helytelensége, iskola-példája a nyelvi platonizmusnak (a helyességet mint eszményi állapotot a nyelvi tények nem

befolyásolják) és a standardizmusnak (a standard nyelvváltozatban érvényesülő szabály általános nyelvi szabályként van „eladva”).

A nyelvhelyesség kontextusa

A szakirodalom tartózkodik a nyelvi ideológiák értékelésétől, céljának csak ezek feltárását, láthatóvá tételét – és persze elemzését – tartja, különös tekintettel a társadalmi ideológiákhoz fűződő kapcsolatukra (l. Laihonen 2004: 87); a nyelvi ideológiák kutatásában nem létezik ugyanis „arkhimédészi pont” (Laihonen 2009b: 48–49), amely lehetővé tenné az értékítéletet. Jómagam annyit mégis le kell szögezsek, „arkhimédészi pont”-ként a mai nyelvtudomány eredményeit tekintve, hogy a fenti példákban működő ideológiák ebben a formában egytől egyig tévhiten alapulnak, azon a tudományosan nem igazolható defektivista feltételezésen, hogy a nyelvben létezhetnek a használat kontextusától függetlenül helytelenek, romlottak minősíthető formák. Ugyanakkor az ezekben az ideológiákban megjelenő értékelési szempontok legitim szempontjai lehetnek a tudományos alapokon nyugvó nyelvalkításnak is (vö. Daneš 1979, 1986; Lanstyák 1996), hiszen konkrét beszédhelyzetekben, ill. szövegtípusokban valóban megfelelőbb lehet az a nyelvi forma, amit a nyelvörök támogatnak, viszont más beszédhelyzetekben, ill. szövegtípusokban éppenséggel a helytelenített forma lehet a megfelelőbb. Nézzünk meg erre néhány kiragadott példát!

a) az effektivista ideológia szerint helyesebb rövid forma számos esetben megfelelőbb a hosszúnál: pl. gyakran előforduló nyelvi elem esetében a mindennapi beszélt nyelvben (ilyen alapon a *mér* helyesebb, mint a *miért*) vagy vezényszóként (a *hátra arc!* helyesebb, mint a *forduljatok meg!*), viszont a hosszabb forma sokszor megfelelőbb a formálisabb, udvariasabb stílusban (a *vizontlátásra, professzor úr* ilyen értelemben helyesebb, mint a *viszlát*);

b) a szimplicista ideológiának megfelelően bizonyos helyzetekben valóban jobbak az egyszerűbb szerkezeti felépítésű nyelvi formák (ilyen alapon általában helyesebb a közmagyar *nőnap*, mint annak olykor hallható felvidéki változata, a *nők napja*); viszont a ritkábban előforduló szavak könnyebben felidéződnek a beszélők tudatában, ha motiváltak (s könnyebben is megjegyezhetők), márpedig a motivált szavak többnyire bonyolultabb szerkezetűek, mint a motiválatlanok (pl. a magyarban a *pneumónia* az idegen nyelveket nem ismerők számára motiválatlan, és nyilván nehezebben jegyezhető meg, mint a teljesen motivált, bár emiatt bonyolultabb szerkezeti felépítésű *tüdőgyulladás*);

c) hasonló okokból számos esetben valóban megfelelőbbek a purista ideológia által támogatott belső keletkezésű nyelvi formák az idegen eredetűeknél, amennyiben az előbbiek motiváltak, az utóbbiak pedig nem (l. az előbbi példát); ugyanakkor vannak esetek, amikor az idegen eredetű formák a jobbak, pl. bizonyos típusú szakmai diskurzusokban, vagy pedig ha a mindennapi nyelvben is használatosak, és rövidebbek belső keletkezésű megfelelőjükénél (pl. a *kuplung* jobb a mindennapi nyelvben a *tengelykapcsolónál*)¹¹;

d) a denotáció szempontjából pontosabb, egyértelműbb forma, amely az egzaktista ideológia szerint helyesebb a kevésbé pontosnál, valóban megfelelőbb pl. a szaknyelvekben (egy nyelvváltozat hangtani leírásában nem mindegy, hogy egy beszédhangot *beszédhangnak* vagy *fonémának* minősítünk); a mindennapi nyelvben azonban a beszélők nemegyszer kerülnek olyan helyzetbe, amikor „jól jön” nekik, ha kétértelműen vagy homályosan fogalmazhatnak (*már nincs meg, drágám, az a régi pólód, ki lett dobva*), és persze az írói, költői nyelvnek is nélkülözhetetlen kellékei a többértelmű közlésre alkalmas nyelvi elemek;

e) a necesszista megfontolások alapján történő helytelenítés is indokolt lehet pl. a szaknyelvekben, különösen a jogi szaknyelvben, ahol nem előnyös a variabilitás, ugyanakkor a legtöbb nyelvváltozatban a variabilitás rendkívül hasznos, mert lehetővé teszi azt, hogy az egyes vál-

tozatokhoz eltérő társas jelentések kapcsolódjanak, s a beszélők így kifejezhessék az adott forma használatával földrajzi, társadalmi rétegbeli, korosztálybeli stb. identitásukat, „manipulálhassák” a beszédhelyzet formalitását stb.;

f) a standardista alapon helyesnek tartott nyelvi formák használata valóban előnyös olyan beszédhelyzetekben, ahol pl. a beszélők eltérő régiókból valók, esetleg társadalmi háttérük is nagyon eltérő, s ugyanakkor alapvetően fontos a közlés egyértelműsége (pl. szaknyelvi társalgás esetében) és/vagy a gyors megértés (pl. vészhelyzetekben).

A nyelvművelő intelmekben nemegyszer megjelenik ugyan a közlés kontextusa, ám még így is csak erősítik az alapjukul szolgáló nyelvi ideológiákat. Nézzünk meg két példát ennek az állításnak az igazolására!

1. Mind a kézikönyv, mind a kézisztár elfogadja a *meghibásodik*, *meghibásodás* szavakat, így nem helytelenítik a hivatali, műszaki és sajtónyelvben az olyan mondatokat, mint pl. *a motor meghibásodása miatt leállt a gépkocsi; a készülék meghibásodott*. Ugyanakkor a kézisztár megjegyzi: a nem szakmai jellegű nyelvhasználatban természetesebbek ezek: *a motor hibája vagy elromlása miatt; a készülék elromlott vagy nem működik* (NymKsz² 2005: 359). Lehet, hogy ez a megállapítás helytálló, ugyanakkor ezzel együtt azt sugallja, hogy a beszélők által természetesebbnek érzett nyelvi formák helyesebbek, mint a kevésbé természetesnek érzettek, ami nem más, mint nyelvi naturizmus. Ez persze nem feltétlenül van így, hiszen a beszélő akár stilisztikai, akár más okokból bizonyos helyzetekben törekedhet éppen-séggel kevésbé természetes nyelvhasználatra is, amikor is értelemszerűen a kevésbé természetes formák használata helyénvalóbb.

A kézikönyv eltérő módon, nem naturista, hanem egzaktista érvelést alkalmaz az új nyelvi formák ellenében: „Ha [...] pontosan meg tudjuk vagy akarjuk jelölni a hibát, használjuk a megfelelő szót. Pl.: *siet, késik, megállt* az óráam (nem pedig *meghibásodott*).” (NyKk. II: 1985: 119). Azzal maximálisan egyetérthetünk, hogy ha pontosan akarjuk megjelölni a hibát, akkor jobb a pontosabb megnevezés – csak hogy ez olyan banalitás, amit normális körülmények közt senkinek se jutna eszébe nyelvhasználati tanácsként leírni, hiszen ki is gondolná másképp? Az, hogy a szerzők ilyen megállapításra pazarolják a nyomdafestéket, épp az egzaktista ideológia hatásával magyarázható. Erre bizonyíték a tanács másik eleme: a kézikönyv szerzői ugyanis nemcsak arra buzdítják a nyelvhasználót, hogy ha pontosan akar fogalmazni, akkor fogalmazzon pontosan, hanem arra is rá akarják venni, hogy ha meg tudja pontosan jelölni a hibát, akkor jelölje is meg pontosan. Ez pedig már egzaktizmus a javából, hiszen a beszélő, ha ő maga nem tartja fontosnak, mi másért is volna köteles pontosan fogalmazni, ha nem azért, mert a pontosabb szó – a nyelvőrök szerint – minden körülmények közt helyesebb?

A pontosabb fogalmazásra ilyenkor nyilván nem a beszélőnek van szüksége, hanem mégiscsak az a helyzet, hogy a nyelvművelő idegenkedik az újszerű nyelvi formától, és szeretné a használatáról lebeszélni a jobb sorsra érdemes nyelvhasználót. Ami valószínűleg a nyelvi konzervativista ideológia rejtett megnyilvánulása is, mivel a *meghibásodik* és a *meghibásodás* strukturális szempontból – ahogy a szerzők is elismerik – „feddhetetlen”, pedigréje is rendben van (nincs benne semmi idegenszerű), és semmilyen más indokot sem hoznak fel ellene, még hosszúnak vagy nehézkesnek sem tartják, s divatszónak sem titulálják.

2. A vizsgált kiadványok a *megelőzően* és a *követően* névutószerűen használt ragos igenévi alakulatokat alapvetően a hivatali, közéleti és sajtónyelvhez – ezzel együtt nyilvánvalóan a formálisabb stílushoz – kötik. Sajnos ennek a besorolásnak csak a példamondatok egy része felel meg teljesen: *az előadást követően kérdések hangzottak el; november 15-ét követően már nem fogadunk el újabb megrendeléseket* (NymKsz.² 2005: 320), a többi példamondat

más beszédhelyzetekben is elhangozhatna, nincs bennük más olyan szó, amely formális stílusértékű volna, ezzel pedig megtéveszti az olvasót, mert némileg stilisztikai inadekvátságot sugall (ha az olvasó inkább informális kontextusra asszociál): *karácsonyt megelőzően nincs erre a munkára időnk* (NyKk. II: 116); *a rendszerváltást megelőzően* (NymKsz.² 2005: 320); *ezt követően megkoszorúzták az emlékművet; karácsonyt követően inkább jut erre időnk* (NyKk. I: 1263).

Arra, hogy a vizsgált munkák szerzői számára a rövideg abszolút érték, és a formálisabb stílusban sincsenek a *megelőzően* és *követően* szavak használatával kibékülve, már az is utal, hogy a kézikönyv szükségesnek tartja mentegezni ezeket az új alakulatokat, mégpedig egyrészt esztétista (és pluralista), másrészt szisztemista érveléssel: az amúgy is gyakori *előtt* és *után* helyett használva változatosabbá teheti a fogalmazást, ezenkívül pedig a *megelőzően* és a *követően* szavak „alapjelentéséből az ilyen használat egész természetesen következik” (NyKk. II: 116). Sőt a *követően* szóval kapcsolatban a szerzők még a neccessizmust is segítségül hívják sajátos módon, arra utalva, hogy ez a szó hasznossá válhat a jövőben, mert „[a]kár sajátos jelentése is kifejlődhetne, pl. úgy, hogy a *követően* az *után*-nál szűkebb, pontosabb időviszonyt jelölne, vagyis a közvetlen rákövetkezést, a közvetlen időbeli érintkezést fejezné ki” (NyKk. I: 1263). Mindez meglepő engedékenységgel ahhoz képest, hány más szócikkben utasítják el az újonnan létrejövő szinonimákat neccesszista alapon mint „fölöslegese- ket”.

Alapvetően pozitív hozzáállása ellenére a kézikönyv mégsem fogadja el maradéktalanul ezeket a nyelvi formákat semmilyen kontextusban, hiszen pl. a *megelőzően* szóról ezt alapítja meg:

Mégis van benne valami mesterkélttség, körmönfonság, hiszen a hagyományosabb és természetesebb *előtt* pontosan ugyanazt jelenti: *karácsony előtt nincs erre a munkára időnk!* – A sajtónyelvi, hivatalos ízű *ezt megelőzően* kifejezés sem szoríthatja ki az *előtte*, *ezelőtt*, *korábban*, *előzőleg* stb. határozószót, s ha váltogatásul itt-ott élünk is amazzal, azért az utóbbiak egyszerűbbek, természetesebbek; használjuk elsősorban emezeket! (NyKk. II: 116)

A „mesterkélttség”-re, „körmönfonság”-ra való utalás még akkor is problematikus, ha ezeket jóhiszeműen stílusértékeknek fogjuk fel, ugyanis a formális stílusértékű szó használata csak akkor tekinthető mesterkéltnek vagy körmönfontnak, ha nem megfelelő kontextusban, pl. informális stílusú szövegben fordul elő, pl. *aszittem hülyéskedik, ezért elkezdtem vigyorogni, benne erre fölment a pumpa, elvörösödött, s azt követően lekevert nekem egy nagy pofont*. Nem érződik azonban mesterkéltnek a *követően* szó a fentebb idézett formális stílusú mondatokban. Mivel tehát a „mesterkélttség”-re, „körmönfonság”-ra való utalás nincs tekintettel a közlés kontextusára, nem tekinthetjük másnak, mint a nyelvi naturista ideológia megnyilvánulásának, mely szerint a természetesebbnek érzett nyelvi formák eredendően helyesebbek a kevésbé természetesnek érzettekénél. Erre utal másik oldalról az *előtt* szó „természetesebb”-nek minősítése, kontextusra való utalás nélkül. A naturizmuson kívül a nyelvi szimplicizmus ideológiája is megnyilvánul abban, hogy az *előtt* használatát „egyszerűbsége” miatt is támogatják a szerzők. A szó „hagyományos” voltára történő utalás pedig a nyelvi konzervativizmus ideológiájának a befolyását mutatja, mely szerint a hagyományos nyelvi elemek eredendően jobbak az újabbaknál.

A legfurcsább azonban az idézet első mondatának logikája, mely szerint a *megelőzően* azért mesterkélt és körmönfont, mert a hagyományosabb és természetesebb *előtt* pontosan ugyanazt jelenti. Mivel az természetes, hogy a szinonimák „pontosan ugyanazt jelentik”, a probléma nyilvánvalóan mégiscsak az, hogy a *megelőzően* nem felel meg a neccesszista és az effektivistá ideológia által támasztott követelményeknek. Erre utal az is, ahogy a kézikönyv megítéli az *ezt megelőzően* szerkezetet, az *előtte*, *ezelőtt*, *korábban*, *előzőleg* szinonimákkal

összehasonlítva: ez utóbbiakról azt mondja, ezek „egyszerűbbek, természetesebbek; használjuk elsősorban emezeket!” (NyKk. II: 116). A nyelvi szimplicista ideológia értelmében az egyszerűség, a naturista ideológia értelmében a természetesség mégiscsak olyan érték, amely felette áll az esetleges stilisztikai megfontolásoknak.

Hasonló a kéziszótár véleménye is. A *megelőzően* névutószó használatáról (pl. *a rendszerváltást megelőzően*) megállapítja, hogy ezt „terjengőssége miatt nem helyeseljük”. Az effektivista érvelésre a koronát a szócikk záró mondata teszi fel, melyből egyértelmű, hogy a nyelvőrök számára a kontextuális megfontolások sokadrendűek: „Jobb, mert rövidebb a hagyományos *előtt* névutó: *a rendszerváltás előtt*.” (NymKsz.² 2005: 357).

Stílus és nyelvhelyesség

A terjedelmi korlátok miatt a kedves olvasónak be kell érnie a fenti két példával, ám ha fella-pozza a kézikönyvet és a kéziszótárt, maga is könnyen meggyőződhet arról, hogy a kontextusra való utalás nem függeszti föl a nyelvhelyességi ideológiák érvényesülését, hanem inkább megerősíti őket, mégpedig azért, mert akár valamilyen kontextusra szűkíti a nyelvőr az ítéletét, akár „a” nyelvben kárhoztatja az adott formát, a legtöbb esetben az olvasó nem kap arra magyarázatot, miért lenne jobb az adott kontextusban a tömörebb, egyszerűbb, magyarosabb, színesebb stb. nyelvi forma, mint a másik. Tehát az adott tulajdonságoknak abszolút érték mivolta a nyelvhelyességi indoklásokban megkérdőjelezhetetlen és nem szorul magyarázatra.

Pedig nyilvánvaló, hogy a tényleges nyelvhasználatban a beszélők számára nem zavaró, ha kevésbé tömör, bonyolultabb, kevésbé magyaros, kevésbé színes stb. nyelvi formákat használnak – amennyiben a stílusértékük a nyelvi kontextusnak, ill. a beszédhelyzetnek megfelelő. Az *ezerkilencszáznyolcvankilencet követően* nem azért nem helyénvaló a laza mindennapi beszélt nyelvben, mert hosszú, hanem azért, mert formális a stílusértéke; a *nyolcvankilenc után* sem azért jobb a beszélt nyelvben, mert rövidebb, hanem mert enyhén bizalmas stílusértékű. Persze nyilván nem véletlen, hogy épp az előző, hosszabb forma vált formális stílusértékűvé s az utóbbi, rövidebb informális stílusértékűvé. A mindennapi beszélt nyelv valóban inkább a rövidebb formákat kedveli, de ezt a preferenciát felülírhatják a konkrét személyek, szerepek, beszélői szándékok által meghatározott beszédhelyzet követelményei.

Összegzés

Írásomban a nyelvi ideológiák egyik sajátos típusával, a nyelvhelyességi ideológiákkal foglalkoztam, a Nyelvművelő kézikönyvből és a Nyelvművelő kéziszótár második kiadásából származó konkrét példák alapján. Itt most újra szeretném hangsúlyozni, hogy a bemutatott nyelvhelyességi ideológiákban megjelenő értékmozzanatok szerepet játszanak a tudományos nyelvalakításban is, csak hogy ott nem abszolút módon, a nyelvi kontextusra való tekintet nélkül érvényesülnek. A vizsgált munkák is gyakran utalnak ugyan a nyelvhasználat kontextusára, ám a nyelvi kontextusra való utalásnak a legjobb esetben is csak informatív szerepe van, a nyelvhelyességi ítéleteket lényegileg nem befolyásolja. A létező magyar nyelvművelésben mélyen gyökerezik a „kutyából nem lesz szalonna” elv: attól, hogy a valamely nyelvhelyességi ideológia fényében helytelennek minősíthető nyelvi forma bizonyos kontextusban rendszeresen előfordul, a nyelvőrök szemében még nem válik igazán elfogadhatóvá, mégpedig nyilván épp azért, mert hisznek a bemutatott nyelvhelyességi ideológiákban.

A létező magyar nyelvvelés erős ideológiai „terheltsége” a magyarázat arra, miért nem igénylik a nyelvőrök a nyelvi valóság feltárását, s miért fogadják fanyalogva még a nyelvvelő munkákat is, ha – kivételesen – empirikus kutatásokra is épülnek. Például miért nem változtattak értékítéleteiken Szepesy Gyula könyve (1986) nyomán. Amint az e kötetben olvasható másik írásomban kimutattam, Szepesy több olyan jelenségről bizonyította be, hogy helytelenítésük indokolatlan, amelyek az azóta megjelent Nyelvvelő kéziszótárban is helytelenként vannak megbélyegezve (Lanstyák 2010a).

Lőrincze Lajos a két háború közti nyelvveléssel kapcsolatban megállapítja, hogy a nyelvészek egyre kevésbé találták meg tudományos kutatómunkájuk és a nyelvvelő tevékenység közt a természetes kapcsolatot:

Sőt sok esetben éppen fékezte volna, fékezte is a nyelvi tények ismerete, a szélesebb körű kutatás a helyes-helytelen dolgában való ‘megalkuvás nélküli’ ítéletet. [...] A dolog természeténél fogva az egyes nyelvi jelenségek megítélésében nem volt szükség (s hovatovább lehetőség sem) elmélyültebb nyelvtudományi vizsgálatra: a többség felfogása szerint a legfőbb (s szinte egyetlen) bizonyítéka a helytelenségnek s alapja az üldözésnek az, hogy a szóban forgó nyelvi jelenség németből való fordítás vagy (ami látszólag ezzel egyre megy) ugyanolyan a szerkezete, megalkotása a német nyelvben is, mint a magyarban. (Lőrincze 1968: 367).

Amit Lőrincze Lajos a két háború közti nyelvvelésről és a purista ideológiáról írt, az sajnos ma is érvényes, azzal a különbséggel, hogy a purista ideológia már nem érvényesül olyan mániákus agresszivitással, mint a két háború közti időszakban, hanem betagozódott más nyelvhelyességi ideológiák közé, sokszor azok hátszelében, rejtettebben érvényesül. Lőrincze szavait általánosítva a többi nyelvi ideológiáról is megállapíthatjuk, hogy a nyelvi tények ismerete ma is fékezné a nyelvvelők „megalkuvás nélküli” ítéletét (nem is használja fel a kéziszótár sem a szociolingvisztikai kutatások eredményeit, de még Szepesy Gyula empirikus vizsgálatainak tanulságait sem), a dolog természeténél fogva az egyes nyelvi jelenségek megítélésében nincs szükség elmélyült nyelvészeti vizsgálatra, hiszen a helytelenségnek elegendő bizonyítéka az, hogy az adott nyelvi forma „terjengősebb” vagy „bonyolultabb” vagy „pontatlanabb”, „félreérthetőbb” vagy „kevésbé logikus” vagy „kevésbé magyaros” vagy „kevésbé természetes” stb. egy másiknál.

Jegyzetek

¹ Az előadás és a tanulmány alapjául szolgáló kutatások az 1/0791/08 számú VEGA-projekt támogatásával folytak a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén. Itt köszönöm meg a azoknak a kollégáknak, hallgatóknak és barátoknak a segítségét, akik elolvasták dolgozatom korábbi változatát és észrevételeket fűztek hozzá, ill. javításokat javasoltak, nevezetesen Kitlei Ibolyáét, Kolláth Annáét, Petteri Laihonent, Mészáros Andrásét és Sebők Szilárdét. Itt köszönöm meg a Tinta Könyvkiadó támogatását.

² A válaszvonal az elméleti és konkrét nyelvhelyességi jelenségeket tárgyaló szócikkek közt nem mindig egyértelmű, pl. az idegen szavakról szóló fejtegetéseket tekinthetjük elméleti igényűeknek is, de az idegen szavak használata nyelvhelyességi probléma is.

³ Abból, hogy a „nyelv”-ről, ill. „nyelvváltozatok”-ról beszélünk, nyilvánvaló, hogy nem a nyelvbotlásokra gondolunk, hiszen azok nem részei a beszélő által éppen használt nyelvvaltozat rendszerének.

⁴ Az más kérdés, hogy a létező magyar nyelvvelésben sokszor ezek az egyébként teljesen legitim, tudományos szempontból „feddhetetlen” minősítő tevékenységek is torz módon valósulnak meg (erre l. Lanstyák 2003, 2008, 2009c).

⁵ A szakértői nyelvi ideológiák a nyelvészeknek és más szakembereknek a nyelvészeti kutatásokat, a nyelvalakítást befolyásoló nyelvi ideológiái; velük szemben állnak a laikus nyelvi ideológiák (vö. Kroskirty 2000b: 330 és *passim*).

⁶ Az ideológiát Tolcsvai Nagy (2009:76) Hans Barthra és Daniel Bellre hivatkozva így határozza meg, ill. jellemzi: „Az ideológia eszmék olyan rendszere, amellyel egy társadalmi csoport, réteg, osztály, párt az érdekeit és a viselkedését kívánja irányítani, igazolni. A csoport saját eszmerendszerét ideologikusan látszólagos morális, filozófiai, tudományos vagy vallásos igazsággként jeleníti meg [...]. Az ideológia történeti jelenség.”

⁷ A figyelmes olvasó talán észrevette, hogy a standardizmust az általános nyelvi ideológiák közt is említettem, most pedig megjelent a nyelvhelyességi ideológiák között. Ez nem véletlen: tulajdonképpen kétfajta standardizmus létezik, az egyik valóban általános nyelvi ideológia, a másik pedig nyelvhelyességi ideológia (l. Lanstyák 2010d). Ha volna rá lehetőség, érdemes volna őket – kétségtelen összefüggésük ellenére is – terminológiailag is megkülönböztetni, de ennek egyelőre nem találtam meg a módját.

⁸ Az állítás egyébként nyilvánvalóan nem igaz, mert az igekötő legalábbis hangsúlyosabbá teszi a befejezettséget, de az igék egy része igekötő nélkül nem egyértelműen befejezett aspektusú.

⁹ Akár sértőnek is vehetnénk a magyar nyelv „szuverenitására” nézve, hogy a latin nyelv vazallusaként még arra sincs szabadsága, hogy saját szavainak helyessége tekintetében önálló döntést hozzon. ☺

¹⁰ Egyébként nem azonos; a kérdésre l. Sebők 2010a: 25–35, 2010b.

¹¹ A kéziszótár a *kapcsolót* sugalmazza mint rövidebb alakot (NymKsz.² 2005: 326), ez azonban teljesen életszerűtlen javaslat, mivel a *kapcsoló* ilyen jelentésben nem használatos; az, hogy a félreérthetőségtől való egzaktista óvás, amely annyira jellemző a kézikönyvre sok más esetben, itt nem jelentkezik, a purizmus erősségét mutatja.

Hivatkozások

- Dahlstedt, Karl-Hampus 1976. Societal Ideology and Language Cultivation: The Case of Swedish. *International Journal of the Sociology of Language* 10, 17–50.
- Daneš, František 1979. Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. Kuhař, Jaroslav szerk., *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia. 79–91.
- Daneš, František 1986. Values and Attitudes in Language Standardization. Jan Chloupek–Jiří Nekvapil szerk., *Reader in Czech Sociolinguistics*. Praha: Academia. 204–245.
- Domonkosi Ágnes 2007a. Az értékelés és a minősítés a nyelvművelésben. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó. 38–51.
- Domonkosi Ágnes 2007b. Nyelvi babonák és sztereotípiák: a helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó. 141–153.
- Gal, Susan 2006a. Contradictions of standard language in Europe: Implications for the study of practices and publics. *Social Anthropology* 14, 163–181.
- Gal, Susan 2006b. Linguistic Anthropology. Brown, Keith főszerk., *Encyclopedia of Language and Linguistics*. 7. kötet. Oxford: Elsevier Publishers. (2. kiadás.) 171–185.
- Kroskirty, Paul V. 2000a. Regimenting languages. Kroskirty, Paul V. szerk., *Regimes of Language*. Santa Fe: Santa Fe School of American Research Press. 1–34.
- Kroskirty, Paul V. 2000b. Language Ideologies in the Expression of and Representation of Arizona Tewa Ethnic Identity. Kroskirty, Paul V. szerk., *Regimes of Language*. Santa Fe: Santa Fe School of American Research Press. 329–360.

- Laihonen, Petteri 2004. A romániai bánági (bánáti) tolerancia és többnyelvűség a nyelvi ideológiák tükrében. Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka L. szerk., *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 81–97.
- Laihonen, Petteri 2006. Egy finnországi nyelvész reflexiói a Bánáságról. *Korunk* 17/1, 46–54.
- Laihonen, Petteri 2009a. *Language Ideologies in the Romanian Banat. Analysis of Interviews and Academic Writings among the Hungarians and Germans*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Laihonen, Petteri 2009b. A magyar nyelvi standardhoz kapcsolódó nyelvi ideológiák a romániai Bánágban. Lanstyák István–Menyhárt József–Szabó Mihály Gizella szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV*, 47–77.
- Laihonen, Petteri 2009c. Nyelvi ideológiák a romániai Bánágban. Borbély Anna–Vančonek Kremmer Ildikó–Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó. 321–329.
- Lanstyák István 1996. A magyar nyelv állami változatainak kodifikálásáról. *Magyar Nyelvőr* 120/2, 125–151.
- Lanstyák István 1998. *Nyelviünkben – otthon*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó.
- Lanstyák István 2003. A *Magyar értelmező kéziszótár* a nyelvhelyesség fogságában. *Magyar Nyelvőr* 127/4, 370–388.
- Lanstyák István 2007a. A nyelvi tévhitekről. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelv műveléséről*, 154–173. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó.
- Lanstyák István 2007b. Általános nyelvi mítoszok. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelv műveléséről*, 174–212. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó.
- Lanstyák István 2008. Nyelv művelés és nyelv alakítás. (A létező magyar nyelv művelés néhány jellegadó sajátosságáról.) Fazekas József szerk., *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. 46–68.
- Lanstyák István 2009a. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 11/1, 27–44.
- Lanstyák István 2009b. *Nyelv művelés, nyelv tervezés, nyelv menedzselés*. Pozsony–Bratislava: Stimul. http://ht.nytud.hu/download/Lanstyak_Istvan_Nyelvalakitas.pdf (2010. 12. 16.)
- Lanstyák István 2009c. A *platni* botránya (Egy új stílusminősítési rendszer felé) *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 11/2, 25–40.
- Lanstyák István 2010a. A nyelvi babonák életerejének csodálatos voltáról. Nyelvi ideológiák és filozófiák a Nyelv művelő kéziszótárban. Előadás a 2009. október 17-én tartott 1. VEGA-konferencián. Ebben a kötetben.
- Lanstyák István 2010b. A nyelvi problémák típusai nyelvi jellegük szerint. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 12/2, 23–46.
- Lanstyák István 2010c. A nyelvi problémák kezelése. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 12/3, 53–76.
- Lanstyák István 2010d. *Nyelvhelyességi ideológiák*. Kézirat.
- Lőrincze Lajos 1968. Nyelv művelésünk elveiről és egy új „nyelv művelő” kiadványról. *Magyar Nyelvőr* 92/4, 365–379.
- Maitz Péter 2006. A nyelvi nacionalizmus a dualizmus kori Magyarországon. Egy nyelvi ideológia elemei. *Magyar Nyelv* 102/3, 307–322.
- NyKk. I–II. 1980–1985. Kovalovszky Miklós–Grétsy László főszerk., *Nyelv művelő kézikönyv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- NymKsz.² 2005. Grétsy László–Kemény Gábor szerk., *Nyelv művelő kéziszótár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. (Második, javított és bővített kiadás.)

- Sebők Szilárd 2010a. *Funkcióbővülés az igekötő-használatban*. Pozsony: Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke. (Bakkalaureátusi dolgozat.)
- Sebők Szilárd 2010b. Az igekötő-használat változásainak néhány jellegzetes esetéről, avagy „ledöbbszű igekötős formák bevállalása”. Megjelenik Fórum Társadalomtudományi Szemle 12/4. számában.
- Sinkovics Balázs 2009. A nyelvváltozatok és a nyelvművelés. Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó. 101–110.
- Szabó Tamás Péter 2008. Szabályok értelmezése és bemutatása normatív nyelvhasználatot leíró kiadványokban. Sinkovics Balázs szerk., *LingDok 7. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 211–229.
- Szepes Gyula 1986. *Nyelvi babonák*. Budapest: Gondolat Kiadó.
<http://mek.niif.hu/01600/01688/01688.htm> (2010. 12. 16.)
- Tolcsvai Nagy Gábor 1991. A jó és a rossz. A minősítések rendszere a Nyelvművelő kézikönyvben. *Magyar Nyelv* 87/4, 414–421.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2009. Ideologikus nyelvészeti sztereotípiák a magyar nyelvről. Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó. 75–85.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Woolard, Kathryn A.–Schieffelin, Bambi B. 1994. Language Ideology. *Annual Review of Anthropology* 23, 55–82.

Zhrnutie

Jazyková správnosť a jazykové ideológie

Autor vo svojom príspevku analyzuje jazykové ideológie, na ktorých sa zakladajú hodnotenia rôznych „problematických“ jazykových prostriedkov v *Príručke jazykovej kultúry* (Nyelvművelő kézikönyv I–II.) a v druhom, opravenom a doplnenom vydaní *Príručného slovníka jazykovej kultúry* (Nyelvművelő kézisótár). Podľa ich charakteru autor rozoznáva tri rôzne druhy jazykových ideológií; jedným z týchto sú práve jazykové ideológie, na ktorých sa zakladá hodnotenie rôznych jazykových prostriedkov z hľadiska jazykovej kultúry. Dôležitou súčasťou príspevku je aj slovníček, v ktorom autor podáva krátke definície všetkých jazykových ideológií, ktoré sú spomenuté v jeho práci.

Summary

Language correctness and language ideologies

In this paper the author analyzes the language ideologies on which the evaluation of various „problematic” linguistic features in the *Manual of Language Cultivation* (Nyelvművelő kézikönyv I–II.) as well as in the *Concise Dictionary of Language Cultivation* (Nyelvművelő kéziszótár) is based. According to their character the author distinguishes three different kinds of language ideologies; one of these are language ideologies typically used in judgements concerning linguistic correctness. An important part of the paper is the glossary of the language ideologies mentioned in the paper with their short definitions.

Petteri Laihonen

Ideológia és nyelvművelés

Hozzászólás Lanstyák István *Nyelvhelyesség és nyelvi ideológia* című cikkéhez

Ebben a cikkben Lanstyák István kritikája olvasható két nyelvművelő munkáról, a Nyelvművelő kézikönyvről (1980–1985), illetve a Nyelvművelő kéziszótár második, javított és bővített kiadásáról (2005). Bevallom, hogy magam ezekkel a könyvekkel ezelőtt nem ismerkedtem meg alaposan, egyrészt azért, mert kívül esnek azon a körön, amelyet magam magyar nyelvészeti tanulmányokhoz tartozó kézikönyvek alatt értek, másrészt az a tapasztalatom, hogy a magyarországi kollégáim is inkább a helyesírási szótárakat (Akadémiai, Osiris), egynyelvű szótárakat (ÉKsz.² stb.) és nyelvtanokat veszik elő, ha valamilyen nyelvhasználati kérdéshez keresnek tanácsot. Természetesen ez nem zárja ki azt, hogy bizonyos körökben akár kultikus szerepe is lehet a két elemzett kiadványnak.

A nyelvvideológiáknak jellegzetesen történetük is van, és az elemzés fontos része a történeti fejlődés leírása. Számomra érdekes lenne, ha valaki – akár a jelen szerző – kritikus szemmel leírná, hogy a magyar nyelv korpusztervezése, kodifikációja szempontjából milyen munkák (szótárak, nyelvtanok stb.) milyen szerepet játszottak, milyen gyakorlati megoldásokat tartalmaznak és milyen ideológiákat tükröznek (a kérdést valamelyest tárgyalja Tolcsvai Nagy 2004). A jelen munka szempontjából fontos lenne a vizsgált kodifikációs gyakorlat és ideológiák történeti gyökereinek számba vétele azért is, hogy tisztázzuk: a jelenlegi munkák vajon ideológiai és gyakorlati oldalú megújulásra képtelen és így a mindenképpen túlhaladott (ami a szerző sorok közt olvasható álláspontjának tűnik) „létező” (szerző kifejezése) nyelvművelés termékei?

A tárgyalandó cikk igyekszik kategorizálni, elemezni azt, hogy a nyelvművelők milyen kapcsolatot feltételeznek vagy konstruálnak egy adott nyelvi forma és valamilyen, gyakran nyelven kívüli, más tulajdonság között. Ezt nyelvvideológiák keretében teszi, amelyeket a jelen írás szempontjából a következőképpen lehetne definiálni: a nyelvvideológiák a nyelv és nyelven kívüli kapcsolatokról szóló feltételezések. Másik oldalról, ezek a nyelvművelői munkák mindenképpen standardizációs célokat tűztek maguk elé vagyis, abban akarnak tanácsokat adni, szerintük hogyan kellene a nyelvet használni formális, hivatalos helyzetben. Milroy (2001) alapján tudjuk, hogy a normatív nyelvváltozatot nem lehet – és nem is szokás – nyelvészeti jegyek alapján leírni. Helyettük a nyelvi formák nem nyelvészeti tulajdonságokkal

feltételezett kapcsolatai kerülnek középpontba, vagyis aki a standardizációt szeretné elemezni, annak (nyelv)ideológiákkal kell foglalkoznia.

Itt rögtön reflektálnom kell Lanstyák Istvánnak arra a kitételére, hogy a nyelvvideológiákat a mai nyelvtudomány álláspontja alapján lehetne értékelni. Magam mégis megtartanám azt az álláspontomat, hogy a nyelvvideológiák értékelésétől általában tartózkodni kell, más szóval egyenlő formában kritika tárgyává kell tenni az összes nyelvvideológiát (l. Gal 2002). Másfelől episztemológiai szempontból a nyelvművelői ideológiák jellegzetesen nem igazolhatók vagy cáfolhatók. Az autonóm nyelvtudomány igyekszik kizárólag nyelven belüli jelenségekkel foglalkozni és így a nyelvet nem szereti kapcsolni nyelven kívüli jelenségekhez, illetve igyekszik nem minősíteni nyelvi elemeket, mivel ez nyelvészeti eszközökkel lehetetlen. A labovi szociolingvisztika viszont nyelven kívüli változatokkal (kor, nem, iskolázottság, társadalmi pozíció stb.) kapcsolja össze a nyelvi változókat. Így bizonyos nyelvművelői nyelvvideológiák, vagy legalábbis ezekhez kapcsolódó gyakorlati nyelvhasználati tanácsok összehasonlíthatók szociolingvisztikai kutatásokkal, de a szociolingvisztika sem igen tud mit kezdeni azzal, hogy például egy adott nyelvjárási forma „durva hiba” a köznyelvben. Attól persze lehet társadalmi szempontból diszkriminatívnek ítélni az adott nyelvművelői gyakorlatot vagy a mögötte rejlő nyelvvideológiát. Abban, gondolom, általános egyetértés van, hogy a mai nyelvművelésnek nyelvészeti ismeretterjesztésnek kellene lennie. Jelen írásában Lanstyák István rámutat arra, hogy az elemzett nyelvművelői munkák még nem dolgozták fel a magyar szociolingvisztikai kutatások tanulságait (ez legalábbis a 2005-ös kiadástól már várható lenne), és így alapvetően nem felelnek meg ennek a kívánalomnak (pl. milyen nyelvészeti ismereteket terjeszt azzal, hogy valamilyen kifejezés „pongyola” vagy „suta”?) A legsúlyosabb problémának Lanstyák azt tartja, hogy a nyelvhasználati tanácsok nem tesznek különbséget nyelvhasználati színterek, szöveggörnyezetek, stílusok között, amikor valamilyen kifejezést vagy nyelvhasználatot stigmatizálnak.

A tárgyalt cikk fő érdeme az, hogy egy nagy rendszert épít a nyelvvideológiákból. Így kapunk egy leltárt arról, hogy a magyar kultúrkörben – mert az ideológiák kultúrafüggőek – milyen összefüggéseket feltételezhetnek az emberek a nyelv és a nyelven kívüli dolgok között. Korábbi munkáiban Lanstyák István készített egy figyelemre méltó leltárt a nyelvművelők nyelvi mítoszairól és babonáiról. Ebben a sokat idézett munkájában a jelenleginél jobban épít példákra. A jelen cikk is véleményem szerint profitált volna ebből, ha példák alapján építi föl, más szóval, a kutató által megállapított konstrukciókat jobban lehetett volna beágyazni az empirikus anyagba. Egy másik megközelítés lett volna az elemzett munkákban előforduló legfontosabb, központi ideológiák illusztrálása sok példával. A jelen értekezés néhol úgy foglal össze bizonyos konstrukciókat, hogy ezeket az olvasó kénytelen elegendő példa nélkül vagy elfogadni, vagy elutasítani. Például nem tudom tényként elfogadni azt az érvelést, hogy az effektivista ideológiát úgy lehetne minősíteni, ahogy azt a szerző „az effektivista ideológia szerint helyesebb rövid forma számos esetben megfelelőbb a hosszúnál...” kezdetű bekezdésnél teszi. Szerintem pl. kommunikációs szempontból evidens, hogy a rövidség csak bizonyos esetben elvárt (pl. „ezt nem tudod egy sima bocsánattal elintézni”, „mondjál te is valamit” típusú szituációkban a részletesség elvárt). Vagyis annak bemutatását hiányolom, hogy az elemzett munkák tényleg *mindig* általános, univerzális értelemben ragaszkodnak ehhez az elvhez (ekkor is szerintem inkább azzal van baj, hogy kontextus nélkül állítanak valamit).

Ebben a cikkben a „nyelvvideológia” fogalom használata mintha néha áldozatul esne a heves nyelvművelői kritikának. Szerintem éppen az okoz némi kuszaságot a cikkben, hogy a szerző egyszerre szeretné kritizálni a nyelvművelői gyakorlatot és bemutatni, illetve bírálni a mögötte rejlő ideológiákat. Elegendő lett volna bemutatni az ideológiai hátteret. Érdeemes valamelyest az ideológia fogalmát is megvitatni. Woolard (1998: 7) alapján fontos vízvonal az, hogy negatív vagy neutrális ideológiafogalmat követünk-e. Blommaert (2006: 510) viszont már leszögezi, hogy az ideológia a nyelvvideológiák elméletében neutrális és totális, vagyis

minden társadalom és kultúra alappilléreiben található, ezt akár a közösség alapvető összetartó erejének is tekinthetjük. Számomra ezzel az ideológia-fogalommal ellentétesnek tűnik pl. a következő kijelentés: „Mivel tehát a „mesterkélttség”-re, „körmönfontosság”-ra való utalás nincs tekintettel a közlés kontextusára, nem tekinthetjük másnak, mint a nyelvi naturalista ideológia megnyilvánulásának...”. Itt lényegében azért kritizálja a szerző az elemzett szócikkeket, mért egy adott ideológiához kapcsolhatók, illetve ezt erősítik. Mégis, ha az ideológia elkerülhetetlen e minősítések esetében – a nyelvi minősítések nyelvvideológiák *par excellence* – így mindenképpen valamelyik ideológiát erősítik.

A nyelvvideológiák jellegéről viszont Irvine és Gal (2000) szemiotikai modellje kínál fontos támpontokat. Szerintük a nyelvvideológia jellegzetesen úgy keletkezik, hogy először egy indexikus kapcsolat ikonikussá válik, vagyis egy nyelvi jelenség emblematisztikus tulajdonsága (imázsa) lesz valamilyen nyelven kívüli jelenségnek. Továbbá az adott kapcsolatot kiterjesztik más területekre is. Végül, utolsó mozzanatként, az ideológiával ellentétes szempontok eltűnnek, ezeket a továbbiakban nem veszik észre. Összefoglalva: egy nyelvvideológia sztereotipikus kapcsolat a nyelv és a nyelven kívüli jelenség között, ami terjeszkedik, és amit az e kapcsolattal ellentétes információ nem képes megingatni. Így ha egy nyelvvideológiát elemzünk, szükségszerűen botlunk ellentmondásokba, inkoherenciákba. Szerintem így a nyelv művelésnek is elveiben alapvetően inkoherensnek kell lennie.

Végül, a téma továbbgondolása céljából összehasonlítom a jelen cikket Harri Mantila, neves finn szociolingvista és nyelv művelő cikkével. Mantila (2010) azt írja le, hogy a finn nyelv művelést milyen ideológiák (habár Milroyhoz hasonlóan nem követi a nyelvvideológiák elméletét) és ezekhez kapcsolódó gyakorlati nyelvhasználati tanácsok jellemezték a múltban és manapság. Az utóbbi évtizedben Mantila vezette azt a finnországi testületet, amely hivatott mind az elvi, mind a gyakorlati nyelv művelői kérdésekben véleményt nyilvánítani. Cikkében Mantila bemutatja a döntések paradoxonjait is. A cikket érdemes azért is tárgyalni, mert azt illusztrálja, hogy a nyelvvideológiák kultúrafüggőek, illetve hogy a nyelvvideológiákból leltárt készíteni reménytelen vállalkozás. Mantila ideológiái közül néhány ugyanis hiányzik a Lanstyák 40-es – teljességet implikáló – listájáról.

Mantila azzal kezdi, hogy a múltban milyen ideológiák jellemezték a finn nyelv művelést. A finn nyelvet érintő finn nyelv művelésben találkozhatunk a homogenizmussal, szimplicizmussal, etimologizmussal, logicizmussal, stabilizizmussal és a rendpártisággal (vö. Lanstyáknál konzervativizmus). A más nyelvekkel való kapcsolatában a purizmussal, nemzeti romantikával (ami paradoxonként egyszerre támogatta a standard kultuszát mint a nemzeti egység kifejezését, illetve a népnyelv kultuszát mint a finn nyelv kincseshányját, amiből mindig lehetett gazdagítani a standard változatot). Mantila (2010: 188) a történeti ideológiák harmadik csoportját a nyelv és a nyelvhasználó közti viszonytal hozza kapcsolatba: uzualizmus, elitizmus és konzervativizmus. Ezeket a múltban domináns – Lanstyák elemzése-éhez igen hasonló – nyelvvideológiákat sok kritika érte a 80-as és a 90-es években. A jelenlegi finn nyelv művelők között már nincs támogatójuk.

Mi lett helyette, illetve Mantila milyen utat választott? A jelenleg általa vállalható ideológiákat is három csoportra osztja. Az első csoport az interaktív ideológiák. Ebbe tartozik az, hogy a használat közben fejlődik a nyelv, és a használat alapú, spontán nyelvi újulást nem szabad stigmatizálni (nevezhetnének spontaneizmusnak?). Másik ezzel kapcsolatos ideológia a modernizmus (a nyelv modernizálása végett félre kell tenni a konzervativizmust, etimologizmust és a purizmust). A harmadik ideológia az, hogy a nyelvhasználat mindig helyzetfüggő (szituacionizmus/relativizmus?). Számolni kell azzal, hogy több standard nyelv-változat van: nem lehet ugyanolyan nyelvi tanácsokat adni egy jegyzőkönyv, reklám, tankönyv vagy regény szerzőjének. Mantila (196 o.) ugyanakkor megjegyzi, hogy ezzel ellentétes az, hogy szerinte bizonyos helyesírási elvek nem lehetnek helyzetfüggőek (pl. rövidítések) vagy bizonyos hang- és alaktani kérdésekben a rendpárti hagyományoktól nem lehet egyha-

mar eltekinteni, vagyis néha a stabilizmust és tradicionalizmust kell követni. A másik mai nyelvművelési elveket tartalmazó csoport a demokratikussághoz tartozó ideológiák és gyakorlati döntések. Ebbe a csoportba tartozik az, hogy az anyanyelvi beszélőnek joga van saját nyelvváltozatát minden élethelyzetben használni (a saját nyelvváltozathoz való egyéni jog). Ennek a gyakorlati vetülete az, hogy az olyan nyelvhasználati szabályokat meg kell szüntetni, amelyek túl nagy erőfeszítést igényelnének, mivel ellentétesek a nagy többség nyelvérzékével. Másodikként Mantila a nyelvközösség szempontjából említi azt, hogy a köznyelv mindenkié (közösségi egalitarizmus?). A korábbi ideológiával szemben ez azt jelenti, hogy nem szabad a normát változtatni, ha nincs széleskörű támogatás. Vagyis nem elég, hogy pl. az iskolázott rétegek, vagy a fiatal generációk nyelvében terjed egy nyelvi jelenség ahhoz, hogy ezt a többieknek is ajánljuk.

Végül az utolsó csoportba az identitással kapcsolatos ideológiák tartoznak. Ide sorolja Mantila azt, hogy a finn nyelv erős nemzeti nyelv, amely képes folyamatosan feldolgozni az új hatásokat. Vagyis a finn nyelv helyzete nemzeti nyelvként annyira erős, hogy a nemzetközi hatások inkább gazdagítják, mintsem gyengítenék (ez lehetne az internacionalizmus Lanstyáktól eltérő megfogalmazásban?). A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy az új kifejezések átvételénél igyekezni kell ugyan a belső keletkezésű szavak alkotására, de ha nincs ilyen vagy nem terjed el, akkor nyugodtan lehet használni idegen nyelvű átvételt. Továbbá a kölcsönszavak hangtani honosítását nem kell erőltetni, ha ez spontánul nem következik be.

Mantila cikkét nem azért említettem, mert követendő útnak tartanám a magyar nyelvművelésben. Inkább azért hoztam példának, mert Finnországban – ahol általános ideológia az egyetértésre, konszenzusra való törekvés – sikerült közös nevezőre juttatni a szociolingvisztikát a nyelvműveléssel, nemcsak Mantila személyében. Mantila – hasonlóan Lanstyákhhoz – ebben a tevékenységében állandóan reflektál a nyelvideológiákra és tudatában van azok elmentmondásainak is. Mantila cikke rámutat ugyanarra, mint a referált írás, hogy más-más ideológiák más-más nyelvi rétegek nyelvtervezéséhez használhatók.

Végül, de nem utolsósorban, szerintem a szerzőnek érdemes lenne eltekinteni a provokatív stílustól (pl. „pazarolják a nyomdafestéket”), mivel fölösleges támadási felületet ad a más véleményen levők számára.

Hivatkozások

- Blommaert, Jan 2006. Language Ideology. Brown, Keith főszerk., *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Second edition, vol. 6. Amsterdam: Elsevier. 510–521.
- Gal, Susan 2002. Language Ideologies and Linguistic Diversity: Where Culture Meets Power. Keresztes László–Maticsák Sándor szerk., *A magyar nyelv idegenben*. Debrecen: Debreceni Egyetem, 197–204.
- Irvine, Judith–Gal, Susan 2000. Language ideology and linguistic differentiation. Kroskrity Paul szerk., *Regimes of Language: Ideologies, Politics and Identities*. Santa Fe: School of American Research Press. 35–83.
- Mantila, Harri 2010. Suomalaisen kielenhuollon periaatekeskustelu 1990- ja 2000-luvulla. In Lappalainen, Hanna–Sorjonen, Marja-Leena–Vilkuna, Maria szerk., *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan*. Helsinki: SKS. 179–205.
- Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5/4, 530–555.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. *Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében*. Áron Kiadó: Budapest.

Woolard, Kathryn. 1998. Introduction: Language ideology as a field of inquiry. Schieffelin, Bambi–Woolard, Kathryn –Kroskrity, Paul szerk., *Language Ideologies: Practice and Theory*. Oxford University Press: Oxford. 3–47.

Lanstyák István

Válasz a hozzászólásra

Előjáróban köszönetet szeretnék mondani Petteri Laihonennek tanulságos hozzászólásáért, mellyel elősegítette, hogy a dolgozatomban tárgyalt kérdések egy részét jobban át gondoljam, sőt jobban megértsem. Úgy érzem, írásom most már csak Petteri hozzászólásával és ezzel a válaszzal együtt teljes, s ha legközelebb a témához nyúlok, már nem onnan kell elindulnom, ahol írásom befejezésekor tartottam. (Írásomon tartalmilag természetesen Petteri Laihonen észrevételei nyomán semmit sem változtattam, hiszen ez esetben értelmét vesztené hozzászólásának egy része.) Válaszomban a hozzászólás egyes kitételeit kommentálom, kiegészítve vagy esetenként korrigálva saját megállapításaimat, de ha kell, Petteriét is; eközben egy-két esetben kitérek olyan kérdésekre is, amelyeket írásomban eredetileg nem fejtettem ki annyira. Ez az oka, hogy végül is „válaszom” valamivel még hosszabb is Petteri hozzászólásánál; épp azért, mert nem annyira válaszról, mint inkább a diskurzus folytatásáról van szó. Bízom benne, hogy Petteri ezt nem fogja inkorrekttségnek tartani.

A hozzászóló szerint írásom kritika a Nyelvművelő kézikönyvről és Nyelvművelő kézisótárról. Ez bizonyos értelemben igaz, ám tudni kell, hogy nem ez a fő célja, s nem is azzal a szándékkal fogtam neki a kutatásoknak, hogy a forrásanyagul választott nyelvművelő munkákat kritizáljam (bár korábbi tapasztalataim alapján biztosra vehettem, hogy a kritikát nem fogom tudni elkerülni). A célom az volt, hogy föltárjam az e két kiadványban fellelhető nyelvi ideológiákat, különös tekintettel azokra, amelyek a nyelvművelők nyelvhelyességi ítéleteit meghatározzák. Mivel azonban a közvélemény ezeket a kiadványokat tudományos munkáknak tekinti (szerzőik nyelvészek, s olyan kiadók jelentették meg őket, amelyek nyelvtudományi munkák kiadására szakosodtak), nem tehettem meg, hogy az általános gyakorlatot követve csupán bemutatom az ideológiákat, anélkül hogy a bennük található szemléletet és eljárásmodot értékeljem, hiszen ezzel akaratlanul is hozzájárulhattam volna ahhoz, hogy e munkák tudományos mivoltának mítosza tovább éljen, s ezzel még nagyobb károkat okozzanak azoknak, akik a szerzők szemléletét és konkrét értékítéleteit jóhiszeműen elfogadják.

Ezeket azért fontos hangsúlyoznom, mert Petteri Laihonen szerint úgy gondolom, hogy „a nyelvművelői nyelvvideológiákat a mai nyelvtudomány álláspontja alapján lehetne értékelni.” Erre nyilván abból következtet, hogy a bemutatott szemelvények elemzése során valóban ezt teszem. Ez azonban nem jelenti azt, hogy általában is szükségesnek tartanám a nyelvi ideológiák értékelését. Ebben az írásomban ezt szükségesnek gondoltam, de ugyanakkor én is azon a véleményen vagyok, hogy egy jobb, szebb világban az volna az igazi, ha a nyelvi ideológiákat csak kimutatnánk, láthatóvá tennénk, de tartózkodnánk mindenfajta állásfoglalástól.

A hozzászóló szerint cikkemben „a „nyelvvideológia” fogalom használata mintha néha áldozatul esne a heves nyelvművelői kritikának”; továbbá véleménye szerint „éppen az okoz némi kuszaságot a cikkben, hogy a szerző egyszerre szeretné kritizálni a nyelvművelői gyakorlatot és bemutatni, illetve bírálni a mögötte rejlő ideológiákat”, pedig „[e]legendő lett volna bemutatni az ideológiai hátteret”. Készséggel elismerem, hogy ez lett volna a szerencsésebb megközelítés – amennyiben írásomat csupán tudományos közleménynek szántam volna. Mivel azonban számomra elsősorban talán nem is egy tudományterület művelése a legfonto-

sabb, hanem az, hogy munkásságommal ahhoz járuljak hozzá, hogy egy élhetőbb nyelvi világ vegyen körül minket, mindig erős bennem a késztetés, hogy minden lehetőséget megragadjak arra, hogy a rosszról kimutassam, hogy rossz, annak érdekében, hogy majd a helyére jöhessen a (véleményem szerinti) jobb.

A hozzászóló szerint „provokatív stílusom” fölösleges támadási felületet ad a nyelv-művelők számára. Ez igaz lehet, csak hogy én nem kívánok vitatkozni a nyelv-művelőkkel. Korábban próbálkoztam ezzel, s e „viták” eredményének levontam a tanulságait. Kritikai megjegyzéseimmel nem az a célom, hogy a nyelv-művelőket jobb belátásra bírjam, ez ugyanis lehetetlen, hanem csupán az, hogy kollégáim és hallgatóim könnyebben felismerjék azokat a veszélyeket, amelyek az ilyen kiadványok jelentenek a magyar nyelvmenedzselés és nyelvi ismeretterjesztés számára.

Hozzászólása elején Petteri Laihonen arra céloz finoman, hogy talán kár volt annyi időt és energiát fektetnem egy olyan kiadvány kritikájába, amely kívül esik azon a körön, amit a nyelvészek a „magyar nyelvészeti tanulmányokhoz tartozó kézikönyvek”-nek tekintenek, s így valószínűleg nincs is rájuk számottevő hatással. Mivel azonban célom nem e kiadványok bírálata volt, hanem a benne található ideológiák feltárása, választásom utólag visszatekintve is nagyon szerencsésnek bizonyult, hiszen a nyelvi ideológiák pazar gazdagságát sikerült a felszínre hoznom, miközben ezzel a létező magyar nyelv-művelés megismeréséhez is hozzájárultam. E két kiadvány nem önmagában fontos: nem zárom ki azt sem, hogy nemcsak a nyelvészekre, hanem még a művelt nagyközönségre sincsenek – „sikerkönyv” létükre – különösebb hatással. Ezek a kiadványok mint a létező magyar nyelv-művelés összefoglaló munkái érdekesek, a létező magyar nyelv-művelés pedig sajnos igenis hatással van (még hozzá java-részt negatív hatással) a magyar emberekre, elsősorban azért, mert a nyelv-művelő szemlélet éppúgy, mint sok jelenség esetében a konkrét nyelv-művelői értékítéletek szerves részei az anyanyelvi nevelésnek, amiben pedig minden (mentálisan nem sérült) fiatal kötelezően részesül (bár a határon túli régiókban ez nagyon sok magyar anyanyelvű emberre nem áll). Úgy is mondhatnám: a Nyelv-művelő kézikönyv és a Nyelv-művelő kézisztár volt a forrásom, de az ezekben feltárt ideológiák tapasztalataim szerint az anyanyelvi nevelésben, a nyelvi ismeretterjesztésben, a nyelvalakításban, a nyelvi szerkesztők munkájában is jelen vannak; az a későbbi kutatások feladata lesz, hogy kimutassák, hol milyen mértékben vannak jelen.

A hozzászólás szerzője, ha csak rejtve is, de elmarasztal azért, hogy a feltárt nyelvi ideológiák történetével nem foglalkozom. Ennek egy fontos objektív és egy szubjektív oka van. Az objektív oka az, hogy a nyelvi ideológiák kutatása nálunk még gyerekcipőben jár, ilyen körülmények közt pedig először arra van szükség, hogy egyáltalán számba vegyük a magyar nyelv-közösségben működő ideológiákat, és csak ezután következhet ezek történeti gyökereinek és fejlődésének feltárása. A szubjektív oka a történeti aspektus elhanyagolásának pedig az, hogy ehhez nagyon sok olyan jellegű ismeretre volna szükségem, amelyekkel jelenleg nem rendelkezem, és nem is valószínű, hogy a jövőben módomban áll szert tenni rájuk. Abban bízhatok csak, hogy majd más kutatók kedvet kapnak ehhez a témához, mert jómagam is tisztában vagyok azzal, hogy a történeti dimenzió feltárása nélkül ismereteink féloldalasak maradnának.

A nyelvi ideológiák a hozzászóló szerint a nyelv és nyelven kívüli dolgok kapcsolatáról szóló feltételezések. Ez a meghatározás főleg az általános nyelvi ideológiákra érvényes; a nyelv-helyességi ideológiák többsége esetében egy adott nyelvi forma és annak valamely valós vagy vélt, belső (strukturális, stílári) vagy külső tulajdonsága közt létesül kapcsolat, s ez a kapcsolat indokául szolgál az érintett nyelvi forma helytelenítésének vagy elfogadásnak. Ilyen belső nyelvi tulajdonság például a rendszerszerűség, egyszerűség, monoszémia, tömörség, rövideg, „pontosság” (strukturális tulajdonságok); az expresszivitás, „természetesség”, „stílusosság” (stílári tulajdonságok) és a szinonimitás, illetve mindezeknek az ellentéte. Szintén nyelvi („külső nyelvészeti”) tulajdonságok a régiség, „magyarosság”, idegen eredet. (Azokat a

tulajdonságokat, amelyek inkább a „valós” kategóriába tartoznak, idézőjel nélkül, azokat, amelyek inkább a „vélt” kategóriába, idézőjelesen tüntetem föl.) Nyelven kívüli tulajdonságok viszonylag kevés ideológiában jelennek meg; ilyen tulajdonságok pl. a társadalmi, ill. foglalkozási csoportokhoz való jellemző kötődés, erkölcsi értékekhez való vélt vagy valós kötődés, használati gyakoriság. A nyelvhelyességi ideológiák úgy is meghatározhatók, mint a nyelvművelők által kifogásolt vagy támogatott nyelvi formák valós vagy vélt nyelvi és – ritkábban – nyelven kívüli tulajdonságaival kapcsolatos gondolatok, gondolatrendszerek, amelyek a nyelvhelyességi értékítéletek indoklásául szolgálnak.

Bár a standard nyelvváltozat valóban nem nyelvi, hanem nyelven kívüli jegyek alapján különíthető el más nyelvváltozatoktól (kik és milyen beszédhelyzetekben használják jellemző módon), paradox módon a nyelvhelyességi ítéletekben mégis legtöbbször egy vagy több nyelvi tulajdonságra történik utalás, amely mögött egy eddig még kellően fel nem dolgozott, meg nem határozott, de a magyar nyelvművelésből könnyen kimutatható nyelvi ideológia húzódik meg, mely szerint a standard nyelvváltozat más nyelvváltozatokhoz képest nyelvileg magasabb rendű. Ez az ideológia a standardizmus része, de érdemes lenne külön is számon tartani.

Mivel tehát a legtöbb nyelvhelyességi ideológia nem nyelven kívüli, hanem nyelvi tulajdonsággal hozza összefüggésbe az elmarasztalt vagy felmagasztalt nyelvi formát, elvileg az „autonóm nyelvtudomány” is illetékes lehet ezen ideológiák valóságalapjának feltárására. A maradék néhány ideológia esetében, amelyek a nyelvi formák és nyelven kívüli tények közt létesítenek kapcsolatot abból a célból, hogy az érintett nyelvi formák helyesnek vagy helytelennek minősítéséhez indokot szolgáltatassanak, valóban a szociolingvisztika képes arra, hogy ennek a kapcsolatnak a valóságát vizsgálat tárgyává tegye. Az, hogy a szociolingvisztika tud-e vagy nem tud „mit kezdeni azzal, hogy például egy adott nyelvjárási forma „durva hiba” a köznyelvben”, ebben az összefüggésben nem lényeges, mivel a szociolingvisztika nem magával a megbélyegzéssel, hanem az alapjául szolgáló nyelvi ideológiával tud foglalkozni, amennyiben olyan ideológiáról volna szó, melynek esetében hibáztatás valamilyen nyelven kívüli tényezőre hivatkozva történik.

A hozzászóló hiányolja, hogy az említett ideológiákat nem ágyazom be eléggé az empirikus anyagba, ill. az egyes ideológiákra nem hozok (elég) példát. Ennek az az oka, hogy írásomat általános bevezetőnek, egyfajta felülnézeti áttekintésnek szántam. Az a szándékom, hogy az írásomban említett minden nyelvi ideológiát külön is feldolgozom bőseges példamanyag alapján, ahogy ezt már a moralizmussal és az elitizmussal meg is tettem (Lanstyák 2010a, 2010b). Áttekintésem ennek ellenére nem nélkülözi teljesen az empirikus hátteret, hiszen az elemzett 3 + 2 példában a legtöbb fontos nyelvhelyességi ideológia előjön.

A hozzászóló szerint írásom „néhol úgy foglal össze bizonyos konstrukciókat, hogy ezeket az olvasó kénytelen elegendő példa nélkül vagy elfogadni, vagy elutasítani”. Ez igaz lehet, ugyanakkor az e tétel igazolására hozott példa nem a legszerencsésebb. A szerző az effektívizmus kapcsán azzal érvel, hogy „kommunikációs szempontból evidens, hogy a rövidség csak bizonyos esetben elvárt (pl. „ezt nem tudod egy sima bocsánattal elintézni”, „mondjál te is valamit” típusú szituációkban a részletesség elvárt)”. A hozzászóló nyitott kapukat döntet, hiszen jómagam az inkriminált szövegrészt ezzel a megállapítással zárom: „a hosszabb forma sokszor megfelelőbb a formálisabb, udvariasabb stílusban (a *viszontlátásra*, *professzor úr* ilyen értelemben helyesebb, mint a *viszlát*)”.

Petteri Laihonon hiányolja annak bemutatását, „hogy az elemzett munkák tényleg *mindig* általános, univerzális értelemben ragaszkodnak ehhez az elvhez”. Ezt természetesen nem mutattam be, nem is akartam, mivel az elemzett munkák nem következetesek az egyes ideológiák alkalmazásában – ugyanazt a nyelvi tulajdonságot hol felhasználják az adott forma helytelenítésére, hol nem; nem használják fel olyankor, amikor az adott formát nem kívánják helyteleníteni, vagy pedig egyszerűen azért nem használják fel, mert nem jut eszükbe. A kö-

vetkezetlenség a létező magyar nyelvűvelés nyelvhelyességi ítékezésének („kodifikációjának”) egyik legjellemzőbb tulajdonsága.

Petteri Laihonon a szakirodalom alapján hangsúlyozza, hogy a nyelvi ideológiák elmélete az ideológiákat „neutrálisnak és totálisnak” tekinti; ezek „minden társadalom és kultúra alappilléreiben található”-k; „akár a közösség alapvető összetartó erejének is tekinthetjük” őket. Ez igaz is – de nem az összes nyelvi ideológiára, hanem legfőképpen az általános nyelvi ideológiákra nézve. Épp azért tartottam fontosnak a nyelvi ideológiákat differenciáltan bemutatni, hogy elkerülhessük a túlzóan általánosító megállapításokat. Az általános nyelvi ideológiák nagyon sok tekintetben különböznek a másik két csoportba tartozó ideológiáktól, így az írásom tulajdonképpen tárgyát képező nyelvhelyességi ideológiáktól is. Ez utóbbiak társadalmi és kulturális jelentősége sokkal csekélyebb, mint az előbbieké.

Amikor a hozzászóló által idézett helyen a naturista nyelvi ideológiát bírálólág említtem, ez nem azért van, mert kétségbe vonnám annak jogosságát, hogy valamely ideológia alapján értékeljük a *valamit megelőzően*, ill. a *valamit követően* névutószerű igenévi alakulatokat, hanem csupán az ellen van kifogásom, hogy a szerzők a naturista érvelést a nyelvhasználat kontextusától függetlenül alkalmazzák, pedig valójában azt, hogy egy nyelvi forma mennyire természetes vagy mennyire mesterkéltnél, mindig csak kontextusban tudjuk megítélni.

A nyelvi ideológiák jellegével kapcsolatos Irvine–Gal-féle szemiotikai modell azokra a nyelvi ideológiákra vonatkozik, amelyek nyelvi jelenségek és a nyelven kívüli világ közt hoznak létre kapcsolatot, tehát főleg az általános nyelvi ideológiákra. A nyelvhelyességi ideológiák más természetűek, az viszont tény, hogy ezek működésének során is gyakran botlunk ellentmondásokba, inkohereciákba. Fontos kérdés volna annak megvizsgálása, hogy ennek vajon csak szubjektív, a nyelvűvelők nyelvészeti szaktudásában, „neveltetésében” és képességeikben rejlő okai vannak-e, vagy valamilyen törvényszerűség van e mögött is. Erre a kérdésre még csak nem is sejtem a választ.

A hozzászóló Harri Mantila tanulmányának ismertetése kapcsán említést tesz arról, hogy „a nyelvideológiákból leltárt készíteni reménytelen vállalkozás”; ehhez még hozzáfűzi, hogy „Mantila ideológiái közül néhány ugyanis hiányzik a Lanstyák 40-es – teljességet implikáló – listájáról”. Ez a hiány egyáltalán nem meglepő, hiszen kutatásom jól körülhatárolható empirikus anyagon alapul, csak azokat az ideológiákat tartalmazhatja, amelyeket az elemzett kiadványokból ki tudtam mutatni; csak kivételesen, bizonyos összefüggések megvilágítása végett említettem olyan ideológiát is, amelyre nem bukkantam rá az elemzett munkákban. Nem világos számomra, miért implikálna a listám teljességet, amikor a címe „A szövegben említett nyelvi ideológiák meghatározása” (kiemelés most), első mondata pedig így hangzik: „Az alábbi jegyzékben az írásomban említett nyelvi ideológiák rövid meghatározása található; ezek legtöbbször vannak adataim a két vizsgált kiadványból.” (Kiemelés most.)

Nagyon hálás vagyok Petteri Laihononnak Harri Mantila cikkének ismertetéséért. Külön örömeimre szolgált, hogy kiderült: Mantila is értékeli az egyes nyelvi ideológiákat abból a szempontból, mennyire tartja őket megfelelőnek a jelenlegi finn nyelvi kodifikációs döntések indoklására; egy részüket ugyanis túlhaladottnak minősíti. Jómagam is úgy gondolom, hogy fontos ugyan az ideológiákat relativizálni, de nem bűn, ha a kutató a saját (társadalmi csoportja) szemszögéből értékeli az egyes ideológiákat, történetinek, túlhaladottnak vagy a jelenlegi helyzetben is hasznosnak minősíti őket, ahogy Mantila teszi. Sőt jómagam úgy gondolom, hogy annak is megvan a létjogosultsága, ha a kutató felhívja a figyelmet arra is, hogy egyes ideológiák kárt okozhatnak pl. azáltal, hogy tudománytalan nyelvszemléletet közvetítenek a laikus beszélők felé.

Nagyon tanulságos volt olvasni, hogy a finnek saját nyelvüket „erős nemzeti nyelv”-nek tekintik, „amely képes folyamatosan feldolgozni az új hatásokat”, s a világnyelvek hatásáról úgy vélekednek, hogy azok „inkább gazdagítják, mintsem gyengítik”. Ez valóban nagyon szép példa a nyelvi internacionalizmus ideológiájára. Elgondolkodtat, hogy mi,

akiknek éppúgy finnugor nyelv az anyanyelvünk, mint a finneknek, csak éppen sokkal többen vagyunk (a magyar nyelvnek egymagában több beszélője van, mint az összes többi finnugor, sőt uráli nyelvnek együttvéve!), mániákusan féltjük nyelvünket az idegen hatástól, az angol szavak „beáramlásától”. Ennek a félelemnek aligha van reális alapja.

Szintén nagyon rokonszenves vonása a finn nyelv-művelésnek, hogy nem állítja mereven szembe a nyelvi internacionalizmust és a nyelvi vernakularizmust, ill. purizmust, hiszen támogatja a belső keletkezésű szavak alkotását is, és csak olyankor szorgalmazza az idegen szó átvételét, ha nem áll rendelkezésre megfelelő belső keletkezésű szó, vagy van, de nem terjed el. Ez nagyon hasonlít a magyar nyelv-művelés hivatalos álláspontjára is a nyelv alakítás gyakorlatát illetően, de egyáltalán nem mellékes, hogy ennyire más a „tálalás” a finn és a magyar nyelv-művelés esetében.

Hivatkozás

Lanstyák István 2010a. A moralizmus mint nyelv-helyességi ideológia. Cserniczkó István és mtsai szerk., *Utazás a magyar nyelv körül. Írások Kontra Miklós tiszteletére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 58–67.

Lanstyák István 2010b. Az elitizmus mint nyelv-helyességi ideológia.

Melléklet

A szövegekben említett nyelvi ideológiák meghatározása

Az alábbi jegyzékben az eredeti írásomban, továbbá Petteri Laihonen hozzászólásában és a rá adott válaszomban említett nyelvi ideológiák rövid meghatározása található; ezek legtöbbször vannak adataim a két vizsgált kiadványból. A könnyebb áttekinthetőség és összehasonlíthatóság, valamint a rövidség kedvéért arra törekszem, hogy az egyes nyelvi ideológiák meghatározása minél egyszerűbb legyen. Ennek az az ára, hogy a meghatározások önmagukban nem teljesen állják meg a helyüket; ez mindenekelőtt a nyelv-helyességi ideológiákra vonatkozik. Az egyik leegyszerűsítés a „helyes” és „helytelen” szavak használata számos más helyett (l. fentebb). A másik az „eredendően” határozó, amely a legtöbb nyelv-helyességi ideológia meghatározásában szerepel, s minden esetben azt jelenti, hogy az érintett nyelvi formát a nyelv-művelők a használat kontextusától függetlenül minősítik helyesnek vagy helytelennek, ill. helyesebbnek vagy kevésbé helyesnek, azaz attól függetlenül, hogy kik használják, milyen körülmények között, mi a céljuk az adott forma használatával stb. További egyszerűsítés – vagy inkább szűkítés – hogy ezek az ideológiák nyelv-művelői ideológiákként vannak meghatározva; legtöbbször mint szakértői ideológia is meghatározható lett volna, hiszen legtöbbször nyelvtudományi munkákban is megjelenik. Ahogy arról fentebb már volt szó, szintén a rövidség és az egyszerűség kedvéért a szorosabban vett ideológiák helyett azt a meggyőződést, felfogást határozom meg, melynek indoklását szolgálja az adott ideológia (ezek tehát így, ebben a formában inkább a tágabb értelemben vett nyelvi ideológiák fogalmának felelnek meg).

Az egyes ideológiák meghatározásában a címszó utáni zárójeles számok az ideológia típusára utalnak: (1) általános nyelvi ideológiák, (2) nyelv-működési ideológiák, (3) nyelv-helyességi ideológiák.

Nagyon sok ideológia megnevezése tölem származik, ezeket nem tekintem véglegesnek. Szívesen veszek e területen is javaslatokat, hogyan lehetne ezeket az ideológiákat találébban, kevésbé félreérthetően megnevezni.

1. **Nyelvi belletrizmus (3)** – az a meggyőződés, hogy a szépírók által használt nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint a más foglalkozású emberek által használt nyelvi formák. A nyelvi elitizmus egyik sajátos válfajának is tekinthető.
2. **Nyelvi defektivizmus (2)** – az a meggyőződés, hogy a nyelvben, ill. a nyelv egyes változataiban létezhetnek romlott, sőt káros nyelvi formák, olyanok, amelyek a használat kontextusától függetlenül helytelennek minősülnek.
3. **Nyelvi dekadentizmus (2)** – az a meggyőződés, hogy nyelv az idők folyamán romlik, nem csupán változik, azaz a nyelvi változások összességükben destruktív jellegűek, csökkentik a nyelv kifejezési lehetőségeit, vagy legalább „szépségét”, „erejét”.
4. **Nyelvi demokratizmus (1)** – az a meggyőződés, hogy a nyelvváltozatok nyelvi és társadalmi értéke nem függ attól, mely társadalmi rétegek használják: mindegyik egyformán értékes, s minden beszélőnek alapvető emberi joga azt a nyelvváltozatot használni, amelyet szeretne.
5. **Nyelvi effektivizmus (3)** – az a meggyőződés, hogy a gazdaságos, rövidebb közlés abszolút érték, s a rövidebb nyelvi formák eredendően helyesebbek a hosszabb nyelvi formáknál.
6. **Nyelvi egalitarizmus (3)** – az a meggyőződés, hogy a különféle társadalmi rétegek által használt nyelvi formák egyaránt „helyesek”; a kodifikáció során minden társadalmi réteg nyelvhasználatát figyelembe kell venni, nem csak a társadalmi elitét.
7. **Nyelvi egzaktizmus (3)** – az a meggyőződés, hogy a tartalmilag pontos, félreérthetetlen közlés abszolút érték; a denotáció szempontjából pontosabb, egyértelműbb, félreérthetetlen nyelvi forma eredendően helyesebb, mint az, amely kevésbé pontosan, elnagyoltan, homályosan, félreérthetően utal a denotátumra.
8. **Nyelvi elitizmus (3)** – az a meggyőződés, hogy az iskolázottabb társadalmi rétegek által használt nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint a kevésbé iskolázott társadalmi rétegek által használt nyelvi formák.
9. **Nyelvi esztétizmus (3)** – az a meggyőződés, hogy a közlés szépsége abszolút érték, az előnyösebb esztétikai tulajdonságokkal rendelkező, „stílusos” nyelvi forma eredendően helyesebb, mint a kevésbé szépnek, kevésbé stílusosnak tartott forma.
10. **Nyelvi etimologizmus (3)** – az a meggyőződés, hogy az etimológiai szempontból elsődleges hangalak vagy jelentés eredendően helyesebb annál, amely később jött létre.
11. **Nyelvi expresszvizmus (3)** – az a meggyőződés, hogy a stilisztikailag jelölt, expresszív nyelvi forma eredendően helyesebb a stilisztikailag jelöletlen, expresszív érték nélküli nyelvi formánál.
12. **Nyelvi fetisizmus (1)** – az a meggyőződés, amely a (nemzeti) nyelv kultikus tiszteletében, isteni tulajdonságokkal való felruházásában nyilvánul meg; a fetisizmus a nyelvi nacionalizmus (szélsőséges) válfaja.
13. **Nyelvi graficizmus (3)** – az a meggyőződés, hogy a könnyebben leírható nyelvi forma eredendően helyesebb a nehezebben leírható nyelvi formánál.
14. **Nyelvi homogenizmus (1)** – az a meggyőződés, melynek hívei nincsenek tekintettel a nyelvi és nyelvváltozati sokféleségre, sőt azt negatív jelenségnek tartják, s ezért a nyelvi egységet, ill. az egységes nyelvet szorgalmazzák a nyelvi változatosság rovására.
15. **Nyelvi idiomizmus (3)** – az a meggyőződés, hogy az adott nyelvre sajátosan jellemző nyelvi formák eredendően helyesebbek azoknál a formáknál, amelyek sok más nyelvben is megvannak, különösen pedig azoknál, amelyek idegen nyelvek hatására jöttek létre.

16. **Nyelvi internacionalizmus (1)** – az a meggyőződés, melynek hívei nyelvközi viszonylatban különös értéket tulajdonítanak a szélesebb körben használatos, *lingua franca* szerepet betöltő nyelveknek, nyelven belüli viszonylatban pedig pozitívan viszonyulnak a nyelvek egymáshoz való közeledéséhez, az idegen szavak és szerkezetek átvételéhez.
17. **Nyelvi izomorfizmus (3)** – az a meggyőződés, hogy az egyetlen funkcióval (jelentéssel) rendelkező nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint azok, amelyeknek több funkciójuk (jelentésük) van.
18. **Nyelvi kommunikacionizmus (2)** – az a felfogás, amely a nyelvi közlés funkcióját valamely tartalom átadására szűkíti le, s nem vesz tudomást a nyelv egyéb fontos funkcióiról, mint amilyen az identitásjelző vagy az esztétikai funkció.
19. **Nyelvi kompetencionizmus (2)** – az a meggyőződés, hogy közvetlen kapcsolat van a helytelennek bélyegzett nyelvi formák használata és a beszélők nyelvtudása között, azaz a helytelennek tartott nyelvi formák használata gyöngébb nyelvtudásra vall.
20. **Nyelvi konzervativizmus (3)** – az a meggyőződés, hogy a hagyományos, a nyelvben régebb óta meglévő nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint az újabban létrejötték vagy bekerültek.
21. **Nyelvi liberalizmus (1)** – az a meggyőződés, hogy a nyelvi változások általában véve nem értékelhetők kedvezőnek vagy kedvezőtlennek; a nyelvi változásokba való emberi beavatkozás pedig aggályos.
22. **Nyelvi logicizmus (3)** – az a meggyőződés, hogy a gondolkodás törvényeinek megfelelő, „logikus” nyelvi forma eredendően helyesebb annál, amely kevésbé van összhangban a gondolkodás törvényeivel.
23. **Nyelvi mentalizmus (2)** – az a meggyőződés, hogy közvetlen kapcsolat van a helytelennek bélyegzett nyelvi formák használata és a beszélők értelmi képessége között, azaz a helytelennek tartott nyelvi formák használata alacsonyabb intelligenciára vall.
24. **Nyelvi modernizmus (2)** – az a meggyőződés, hogy a nyelvben újabban kialakult nyelvi formák nem a romlás jelei, hanem ellenkezőleg: gazdagítják a nyelvet, ezért nem szabad gátolni a használatukat.
25. **Nyelvi moralizmus (2)** – mint nyelvműködési ideológia az a meggyőződés, hogy kapcsolat van a helytelennek bélyegzett nyelvi formák használata és a beszélők erkölcsisége közt, azaz a helytelennek tartott formák használata etikailag is kifogásolható cselekedet, s akik rendszeresen élnek ilyen eszközökkel, erkölcsi deficitről tesznek tanúbizonyságot.
26. **Nyelvi moralizmus (3)** – mint nyelvhelyességi ideológia az a meggyőződés, hogy a pozitív morális értékkel bírónak láttatott nyelvi forma eredendően helyesebb, mint a negatív morális értékkel bírónak láttatott nyelvi forma.
27. **Nyelvi nacionalizmus (1)** – az a felfogás, melynek hívei a saját etnikai (nemzeti) identitásukhoz kötődő nyelvet más nyelvek fölé helyezik, azoknál jobbnak, szebbnek, értékeesebbnek tartják.
28. **Nyelvi naturizmus (3)** – az a meggyőződés, hogy a közlés természetessége abszolút érték, a beszélők által „természetesebbnek” érzett nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint azok, amelyeket a beszélők nem éreznek annyira természetesnek.
29. **Nyelvi necesszizmus (3)** – az a meggyőződés, hogy a nyelvben vannak szükségtelen és emiatt helytelen nyelvi formák; az azonos denotatív jelentésű változatok közül nem mindegyik szükséges, egy vagy több közülük lehet fölösleges is.
30. **Nyelvi patriotizmus (2)** – az a meggyőződés, hogy a nyelvhasználat a megnyilatkozás tartalmától függetlenül is, pusztán a szóválasztás folytán lehet hazafias vagy akár hazafiatlan tett, azaz vannak nyelvi formák, melyek használata hazafiasságnak, más formák használata pedig hazafiatlanságnak minősíthető.

31. **Nyelvi perfekcionizmus (2)** – az a meggyőződés, hogy az „igényes”, azaz nagyobb gonddal megformált diskurzusoknak nagyobb az értékük, mint az „igénytelen” diskurzusoknak, melyek létrejötte kevesebb mentális erőfeszítést igényel a beszélő részéről.
32. **Nyelvi platonizmus (1)** – az a meggyőződés, hogy a nyelvnek van egy ideális formája, amely mintegy független a tényleges diskurzusokban található nyelvi alakulatoktól. Egy-egy nyelvi forma helyessége tehát nem függ attól, mennyire elterjedt, és kik használják.
33. **Nyelvi pluralizmus (1)** – az a meggyőződés, melynek hívei a nyelvi sokféleséget pozitívan értékelik és támogatják, a (nyelvközi és nyelven belüli, külső és belső) nyelvi változatosságot előnyben részesítik a nyelvi egységgel szemben.
34. **Nyelvi purizmus (3)** – az a meggyőződés, hogy a hagyományos, nem idegen eredetű szavak és más típusú morfémák eredendően helyesebbek, mint az idegen eredetű szavak és más típusú morfémák; hasonlóképpen az idegen minta nélküli, belső keletkezésű formák helyesebbek, mint azok, melyeket idegen mintára alkottak.
35. **Nyelvi racionalizmus (1)** – az a meggyőződés, hogy a nyelvi szerkezeteket az emberi elmében található kognitív szerkezetek határozzák meg, azaz a szavak és a nyelvtani formák azért jönnek létre, hogy eredendően meglévő gondolatainkat ki tudjuk fejezni; ebből következik, hogy a szavak (jelentések) és a nyelvtani formák levezethetők az elme működéséből. Ebből a meggyőződésből ered az az elvárás, hogy a nyelvi rendszer legyen összhangban az emberi gondolkodás törvényszerűségeivel, azaz legyen „logikus”.
36. **Nyelvi regionalizmus (1)** – az a meggyőződés, melynek hívei egy több nyelvet, ill. országot magába foglaló nemzetközi régió viszonylatában különös értéket tulajdonítanak egy összekötő nyelvnek, s igyekeznek megkönnyíteni a nyelvközi kommunikációt, pl. a szaknyelvi terminológia összehangolt fejlesztésével.
37. **Nyelvi spontaneizmus (3)** – az a meggyőződés, hogy a laikus beszélők ajkán, konkrét diskurzusokban spontán módon létrejött nyelvi formák helyesebbek, mint a nyelvalakítók vagy a különféle szakmák szakemberei által mesterségesen létrehozott nyelvi formák.
38. **Nyelvi stabilizmus (2)** – az a meggyőződés, hogy a nyelv – különösen a standard nyelv – fontos tulajdonsága a (rugalmas) stabilitás; ennek hiányában a különböző nemzedékek, ill. a különböző társadalmi rétegek beszédében nagyobb mértékben alakulhatnak ki a megértést is gátló különbségek, mint ahogyan ez kívánatos volna.
39. **Nyelvi standardizmus (1)** – mint általános nyelvi ideológia az a meggyőződés, hogy a standard nyelvváltozat értékesebb, magasabb rendű, fejlettebb, jobb, sőt szebb a többinél, s minden embernek elemi érdeke, hogy azt elsajátítsa és használja.
40. **Nyelvi standardizmus (3)** – mint nyelvhelyességi ideológia az a meggyőződés, hogy a standard nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint a más nyelvváltozatokhoz tartozó formák.
41. **Nyelvi szimplicizmus (3)** – az a meggyőződés, hogy a közlés egyszerűsége abszolút érték, az egyszerűbb szerkezeti felépítésű nyelvi formák eredendően helyesebbek a bonyolultabbaknál.
42. **Nyelvi szintetizmus (3)** – az a meggyőződés, hogy a közlés tömörsége abszolút érték, a szintetikus nyelvi formák eredendően helyesebbek az analitikusaknál.
43. **Nyelvi szisztemizmus (3)** – az a meggyőződés, hogy a nyelvi rendszerbe jobban beágyazódó, a nyelv hagyományos eszközkészletével harmonikus egységben lévő nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint azok a formák, amelyek kevesebb nyelven belüli párhuzammal rendelkeznek, netán inkább más nyelvekben van párhuzamuk.
44. **Nyelvi utópizmus (2)** – az a meggyőződés, hogy a nyelv egy állandó tökéletesedési folyamatban vesz részt, a nyelvi változások tehát összességükben nyelvi fejlődésként jellemezhetőek.
45. **Nyelvi uzualizmus (3)** – az a meggyőződés, mely szerint az elterjedtebb (azaz nagyobb földrajzi területen, több társadalmi rétegben, több beszédhelyzetben, többfajta nyelvi kon-

textusban stb. használt), ill. a nyelvhasználatban gyakrabban előforduló nyelvi forma erendően helyesebb a kevésbé elterjedtnél, ill. ritkábban előfordulónál.

46. **Nyelvi vernakularizmus (1)** – az a meggyőződés, melynek hívei a külső változatosság vonatkozásában a helyi identitást „hitelesen” kifejező őshonos nyelveket, esetleg nyelvváltozatokat előnyben részesítik a nagyobb hatósugarú, „hasznosabb”, de a helyi identitás kifejezésére nem vagy kevésbé alkalmas összekötő nyelvekkel szemben; a belső változatosság tekintetében a vernakularizmus hívei azokat a nyelvi formákat támogatják, amelyekkel a beszélők leginkább azonosulnak, amelyek leginkább kifejezik az identitásukat.

HUNGAROLÓGIA

A SZLOVÁK KULTÚRA KONTEXTUSÁBAN

Szerkesztette

BEKE ZSOLT, LANSTYÁK ISTVÁN és MISAD KATALIN

STIMUL
Pozsony/Bratislava
2010

Az egyes írásokat lektorálta (recenzenti):

BENŐ ATTILA (Babeş–Bolyai Egyetem, Kolozsvár)

MARGITA GÁBOROVÁ (Comenius Egyetem, Pozsony)

NÉMETH ZOLTÁN (Bél Mátyás Egyetem, Besztercebánya)

A kötetben közölt tanulmányok alapjául szolgáló kutatások az 1/0791/08 számú VEGA-projekt támogatásával folytak a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén.

Výskumy, na ktorých za zakladá tento zborník, boli realizované na Katedre maďarského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v rámci projektu VEGA č. 1/0791/08.

© Beke Zsolt et al., 2010
ISBN 978-80-8127-009-3
EAN 9788081270093

TARTALOM

ELŐSZÓ	5
IRODALOMTUDOMÁNY	
Csehy Zoltán Névadási stratégiák a neolatin eclogaköltészetben	11
Csehy Zoltán Radéczy István, a költő	19
Mészáros András A protestáns iskolai tradíció mint a felső-magyarországi filozófia háttere	26
Mészáros András Magyarországi filozófusok névhasználata a nemzeti filozófiatörténet-írásban	33
Hizsniai Tóth Ildikó Szubjektív térképek térszimbolikája A gavallérokban és szlovák fordításaiban	39
Dusík Anikó A Mikszáth-recepció néhány kérdése	48
Dusík Anikó A másság megjelenése	59
Zuzana Drábeková Niektoré aspekty recepcie fínskej literatúry na Slovensku	63
Grendel Lajos Irodalomtörténet-írás: kánon vagy kánonok?	77
NYELVTUDOMÁNY	
Lőrincz Julianna A variánsok helye és funkciója a magyar nyelvben	84
Lanstyák István A nyelvi babonák életerejéről. Nyelvi ideológiák és filozófiák a Nyelvművelő kézisztárban	95
Lanstyák István Nyelvhelyesség és nyelvi ideológia	117

Misad Katalin A magyar mint idegen nyelv és a hungarológia oktatása a pozsonyi Comenius Egyetemen	146
Misad Katalin A szlovák anyanyelvűek magyaroktatásában nehézséget okozó grammatikai részrendszerekről	153
Hizsnai Tóth Ildikó Magyarul – szlovákul. Kommunikációközpontú magyar nyelvkönyv szlovák anyanyelvűek számára	160
A KÖTET SZERZŐIRŐL ÉS SZERKESZTŐIRŐL	171
MUTATÓK	
Névmutató	174
Tárgymutató	179
Szómutató	183